

KAŠTELIR – Prazgodovinska gradišča in etnobotanika za trajnostni turizem in razvoj podeželja – od Krasa (preko Brkinov, Čičarije in Istre) do Kvarnerja / KAŠTELIR – Prapovijesne gradine i etnobotanika za održivi turizam i ruralni razvoj – od Krasa (preko Brkina, Čičarije i Istre) do Kvarnera

Oblikovanje in izdelava turističnih produktov in **turističnih paketov ter strategije trženja le-teh**

*Dežela prazgodovinskih gradišč – kaštelirjev:
v objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti*

Pripravila: dr. Jasna Fakin Bajec, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije

Nova Gorica, marec 2021

Projekt KAŠTELIR - sofinancira ESRR v okviru Programa sodelovanja Interreg V-A Slovenija – Hrvaška / Projekt KAŠTELIR - sufinansira se iz EFRR - Program suradnje Interreg Slovenija – Hrvatska

VSEBINA

1.	UVOD	3
2.	TRENDI V TURIZMU	6
3.	BOTANIČNI ČEZMEJNI ITINERAR	8
	Življenje v objemu narave	8
	PREDSTAVITEV BOTANIČNI ZNAČILNOSTI	10
	TURISTIČNO BOTANIČNO DOŽIVETJE	14
4.	ARHEOLOŠKI ČEZMEJNI ITINERAR	17
	Življenje v objemu kamna: prazgodovinska gradišča– kaštelirji	17
	TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V ŠTANJELU	21
	TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V KORTAH	24
	TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V LANIŠČU	27
5.	ITINERAR ČEZMEJNIH FESTIVALOV:	31
	magične skrivnosti iz življenja v gradiščih - kaštelirjih	31
	OBREDJA, PRAZNIKI, FESTIVALI	31
	FESTIVALI, POVEZANI Z ŽIVLJENJEM V GRADIŠČIH – KAŠTELIRJIH	32
6.	ČEZMEJNA DESTINACIJA –	36
	<i>Dežela gradišče – kaštelirjev: v objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti</i>	36
	SKUPNE ČEZMEJNE TEME ZA UTRDITEV SKUPNE DESTINACIJE	36
	TURISTIČNO DOŽIVETJE:	40
	ŽIVLJENJE V ČASU GRADIŠČ-KAŠTELIRJEV	40
	»V objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti«	40
7.	STRATEGIJA TRŽENJA TURISTIČNIH PRODUKTOV IN PROGRAMOV	46

1.UVOD

KAJ SO TURISTIČNI IZZIVI OBMOČJA PROJEKTA KAŠTELIR? GRADIŠČA, NARAVA, KULTURA, OBREDI ...

Kras, Istro, Čičarijo, Brkine in del Kvarnerja združuje skupne prazgodovinske značilnosti iz časa bronaste in železne dobe, kjer so tako v Sloveniji kot na Hrvaškem nastajala utrjena naselja - gradišča (poimenovana tudi kaštelirji, kasteljeri, zidine) ter edinstveni načini razumevanja, doumevanja in preživetja v naravi. Presenetljiva gostota gradišč oz. kaštelirjev, kot jim pravijo v Istri, dokazuje, da je bil ta prostor gosto naseljen. Arheobotanične raziskave pa potrjujejo, da so takratni prebivalci že začeli izkoriščati naravne vire (kamen, les, zemljo, rudo, rastline) in jih s svojim znanjem prilagajati takratnemu načinu življenja. Ker jim je narava predstavljala edini vir preživetja, so do naravnih danosti imeli poseben, skrivnostni oziroma magični odnos. Ta se je skozi čas moderne dobe in novih znanj izgubil, vendar naravne ujme in podnebne spremembe nas nagovarjajo, da bi bilo treba z naravo vnovič izboljšati odnos. Kako? Nam pri tem lahko pomagajo spoznanja iz življenja v gradiščih – kaštelirjih?

Meje med ljudmi, ki so živeli v skupnosti znotraj gradišč oz. kaštelirjev, niso bile današnje nacionalne meje, ki jih z različnimi pristopi in čezmejnimi, evropskimi projekti želimo preseči, temveč obrambni kamniti zidovi, grajeni s tehniko suhogradnje. Govorimo o zgodovinskem času, ko so bile na območju današnjega Arabskega polotoka in severne Afrike že razvite večje civilizacije (stari Egipt, Grčija). Takratne skupnosti so med seboj že trgovale, si izmenjevale naravne in kulturne dobrine. To pomeni, da so tudi na prostor današnjega Krasa, Brkinov, Čičarije in Istre prihajali vplivi iz Sredozemlja in prostora današnje Severne Italije, kjer so živela že zelo razvite družbe (npr. Venetska kultura). Preživetje v naravi in varovanje svojih naselitvenih območij pred tujimi etničnimi skupinami je tudi od ljudstev, ki so živela v gradiščih-kaštelirjih zahtevalo vzpostavitev močnih skupnosti. Poznano je, da je bila družbena ureditev že dobro strukturirana, z jasnimi vlogami in položaji. Posebno moč so imeli dobri poznavalci naravnih sil.

Hud strah je med skupnostmi nastopil ob napadu drugih ljudstev in ob naravnih ujmah, pojemajoči moči sonca, smrtih in drugih nesrečah. Sledeč arheološkimi spoznanjem so takratna ljudstva verovala v življenje v onostrastvu. Meje med domačim, poznanim svetom in drugim svetom so predstavljale naravne danosti, kot so jame, voda, rastline. Z različnimi obredi so zato častili naravne sile. Posebna slavlja so tudi priredili ob srečanju s člani drugih skupnostih, porokah, končanih bojih. Bi lahko tudi danes festivali z magičnimi vsebinami iz časa življenja v bronasti in železni dobi, pripomogli k premagovanju sodobnih strahov in vsakodnevnih skrbi? Kako pa so včasih praznovali?

Na zastavljena vprašanja si lahko odgovorimo s pomočjo arheoloških in arheo-botaničnih raziskav iz obdobja gradišč, ki nam odkrivajo pomembno kulturno in naravno dediščino bronaste in železne dobe. Hkrati lahko odkrita in ovrednotena arheološka dediščina predstavlja pomembni element za

vzpostavljane čezmejnih nacionalnih povezav na območju med Krasom, Brkini, Čičarijo in Istro. Skupno sodelovanje se predvsem kaže pri izmenjavi izkušenj, dobrih praks pri vzpostavljanju vzdržnega razvoja podeželja in oblikovanju skupnih turističnih produktov, katerih vsebina sloni na odkrivanju, spoznavanju, poustvarjanju in doživljanju dediščine iz obdobja gradišč-kaštelirjev.

Namen dokumenta je predstavitev turističnih produktov in programov, ki so nastali v okviru čezmejnega projekta Kaštelir in bi obiskovalce na doživljajski način opozorili na bogato arheološko dediščino. Pomembno pozornost smo namenili odkrivanju zlasti tistih elementov, ki so se v različnih oblikah in pojavi ohranili do današnjih dni (suhogradnja, uporaba užitnih divjih rastlin in zelišč, razvoj domače obrti – lončarstva, izdelava nakita, prve oblike pašništva in kultiviranja zemlje, pomen ritualov za duhovno in religiozno življenje idr.). Želimo si, da bi obiskovalci na svojevrsten in izkustven način spoznali, razumeli in doživeli svet, ko ljudje niso poznali današnjih tehnologij, umetnih materialov, informacijsko-komunikacijskih orodij in drugih navad, ki prepričujejo stik z naravo in razvoj pestrih botaničnih in kulturnih edinstvenosti.

DOKUMENT JE SESTAVLJEN IZ VEČ POGLAVIJ, KI PRIPOVEDUJEJO O ...

Prvo poglavje povzema merila za oblikovanje sodobnih turističnih doživetij, kot jih postavlja Slovenska turistična organizacija (STO). Glede na svetovne trende v turizmu je poudarek na oblikovanju trajnostnih destinacij (zelenih, aktivnih, zdravih) za razvoj 5-zvezdičnih doživetij, kjer bi zahtevni obiskovalci na izkustven način doživeli pokrajino, našli notranji mir in osebne koristi.¹ V tem kontekstu je STO oblikoval blagovno znamko Slovenia Unique destination, ki turističnim paketom zagotavlja, da je ponudba lokalna, avtentična, edinstvena, izkustvena, butična, trajnostno zelena in premium kakovosti.²

Pakete in programe smo oblikovali za hedonistične raziskovalce (družabnike), lokalne prebivalce, šolsko mladino in mnenjske voditelje.³ Zgodbe, ki jih izpostavljamo o prazgodovinski dediščini, so strokovne, vendar predstavljene na zanimiv, poljuden in ustvarjalen način.

V drugem poglavju predstavljamo štiri turistične itinerarje, ki so nastali v okviru projekta. To so botanični itinerar, arheološki itinerar, itinerar festivalov in skupni, čezmejni itinerar Dežela gradišč-kaštelirjev. Itinerarije, katere osnovo so oblikovali partnerji na projektu, smo nadgradili z novimi turističnimi doživetji – vsebinskimi izkustvenimi programi, ki sledijo pogojem in kriterijem za pridobitev znamke Slovenia Unique Experiences.⁴ Vse skupaj, tj. itinerarje in turistična doživetja,

¹ https://www.slovenia.info/uploads/dokumenti/kljuni_dokumenti/strategija_turizem_koncno_9.10.2017.pdf (ogled: 4. marec 2020).

² <https://www.slovenia.info/sl/edinstvena-doizivetja-slovenije>. (ogled: 4. marec 2020).

³ Žgavec Clemenz, Vojka (ur.), Strategija pozicioniranja krovne tržne znamke "Dežela gradišč - kaštelirjev" in smernice za trženjsko komuniciranje, 2020, str. 45-46.

⁴ Sledili smo pogojem in kriterijem predstavljenim v dokumentu Pravilnik (P01) o ocenjevanju doživetij Slovenia Unique Experiences in pogojih podeljevanja pravic do uporabe znamke Slovenia Unique Experiences. Več gl. https://www.slovenia.info/uploads/5_zvezdicna_doizivetja/poziv_2020/postopkovnik_slovenia_unique_experience_18_02_2020.pdf (dostop 28. 12. 2020).

povezujemo v nove turistične enodnevne, dvodnevne in več dnevne programe. Pri oblikovanju celotne zgodbe smo sledi sloganu:

***Dežela prazgodovinskih gradišč – kaštelirjev: v objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti /
Zemlja prapovijesnih gradina: u zagrljaju prirode, kamena i čarobnih tajni
Land of prehistoric hillforts – in embrace of nature, stone and magic secrets /
Terra dei castellieri preistorici: nell’abbraccio di natura, pietra e segreti magici.***

Z zgodbo želimo izpostaviti stik z naravo, ki so ga naši ljudje iz gradišč – kaštelirjev imeli, pomen uporabe kamna, ki je močno zaznamoval kulturno krajino Krasa, Istre, Čičarije in Kvarnerja ter magične skrivnosti iz življenja v gradiščih.

V tretjem poglavju predstavljamo idejno zasnovo enodnevnih, dvodnevnih in večdnevnih turističnih programov, v zadnjem poglavju pa strategijo njihovega trženja.

2.TRENDI V TURIZMU

V dobi, ko se vsi soočamo z izzivi, povezanimi z reševanjem posledic podnebnih sprememb in negativnim vplivom človeka na okolje, neenakomerno porazdelitvijo političnih in gospodarskih moči, neenakostjo med spoloma, staranjem prebivalstva in bliskovitim napredkom na področju informacijskih in tehnoloških znanosti, se seveda spreminja tudi turistična industrija, navade, pričakovanja in vrednote turistov. Do trenutne zdravstvene krize povezane s COVID-19 virusom je turizem predstavljal najpomembnejšo gospodarsko dejavnost. V mnogih skupnostih po svetu (tudi Evropi) in pri posameznikih je turizem pripomogel k spremembi in izboljšanju življenja. Vendar hiter vzpon turističnih dejavnosti hkrati zahteva njihovo učinkovito upravljanje, saj turizem ne sme uničevati okolja, naravnih danosti, kulture in kvalitete življenja tam živečih. Zato mora tudi turistični razvoj slediti ciljem trajnostnega razvoja in izgradnje boljše prihodnosti.⁵

Nove turistične trende poudarja tudi znak Slovenia Unique Experiences, ki ga podeljuje Slovenska turistična organizacija (STO). Znak zagotavlja, da je zbirka edinstvenih avtentičnih doživetij najboljše kakovosti in v skladu s trajnostnimi načeli delovanja v turizmu. Za njeno pridobitev je ključno, da ponudbo zaznamuje prevladujoča tema (prim. iz kulinarike, kulture, športa, narave, zgodovine ipd.), prepletena z lokalnim karakterjem ter osebnim pristopom in odnosom do gosta.

Doživetje mora odražati lokalno identiteto ter skozi domačo zgodbo podpirati lokalne kulturne in naravne elemente, ki označujejo posebnosti območja (prim. kamen, veter, reka, polja, hribi, gozd ipd.). Dušo zgodbi seveda dajejo domačini, zato se priporoča interakcijo gosta z lokalnim prebivalstvom, ki na različne načine spregovori o svojem načinu življenja nekoč in danes (prim. preko kulinarike, obrtne dejavnosti, kulturnih in pohodniških poti, festivalov, novih aplikacij ipd.). Lokalna identiteta se mora odražati tudi v kulinarični ponudbi in spominkih. Merilo avtentičnosti vključuje naravo, kulturo, ljudi območja, na katerem se doživetje izvaja. Doživetje mora izražati tudi izkustveno noto in obiskovalca nagovarjati na čustveni in praktični ravni. Turist s aktivno udeležbo na delavnicah (prim. kuharska delavnice, delavnice tradicionalnih obrtnih izdelkov, udeležbe v kmečkih opravilih ipd.) ne samo spremlja, obišče, si ogleda kulturne posebnosti območja, temveč na praktični način »stopi« v kulturo tamkajšnjih ljudi. S tem se gost tudi nauči novih stvari, hkrati pa ponudba lahko vključuje različna presenečenja. Pomembno je še, da ima doživetje elemente edinstvenosti in odkriva skrite kotičke sveta (prim. sprehodi po vinogradih, poljih, travnikih, gozdovih), kjer ni interneta in telefonskega signala ipd. V nasprotju z masovnim turizmom so trenutno v trendu prihodi manjših skupin ali celo posameznikov, ki od doma pobegnejo le za dva, tri oziroma do sedem dni. To odraža tudi merilo butičnosti, ki obiskovalcu omogoča občutek intimnosti in možnost, da se poveže z vodnikom in drugimi udeleženci turističnega paketa. Kot najpomembnejše merilo pa velja izpostaviti varovanje okolja – torej zelen pristop, kar pomeni, da ni plastične embalaže, gost ne onesnažuje okolja, izpostavlja se

⁵ World Tourism Organization (UNWTO, International Tourism Highlights.2019, str. 2. Več gl. [https://doi.org/10.18111/9789284421152WTO.World Tourist Organisation](https://doi.org/10.18111/9789284421152WTO.World%20Tourist%20Organisation).

pohodništvo, kolesarstvo, ponudbo različnih navadnih in modificiranih koles ali možnost najetja električnih vozil.

TOREJ, POMEMBNO JE...

DOŽIVETJA – NE produkti (doživljanje nepoznanih, odročnih krajev, kot npr. kulinarčna potepanja, tematska potepanja, ogled dežele na aktiven način)

AVTENTIČNO – NE kopirano (umik v vinograd, na polje, na travnik, v gozd)

PERSONALIZIRANO – NE standardno (vodič – turist)

EDINSTVENO – NE generično (svet brez interneta)

EKSKLUZIVNO – NE preveč dostopno (ni za množice)

Zadovoljitev OSEBNIH KORISTI, želja po RAZISKOVANJU

TRADICIONALNO – NE folklorno

SAMOSTOJNO IN VODENO

PRESNEČENJA

Sodobni turist si želi pozabiti na vsakodnevne skrbi, odtujenost (osebno, družbeno), spoznati drugačno okolje ter ga polno doživeti. Ne želi si narave in kulture le videti, temveč ju polno izkusiti. S tem želi odkrivati pristnosti različnih kultur, preprostost in hkrati doživeti raznolike aktivnosti (adrenalinski šport, kolesarjenje, tek ...). Sodobni obiskovalec ne onesnažuje okolja in na pristen in edinstven način opazuje, spoznava, odkriva naravo in kulturo. Na ustvarjalen način se poveže z lokalnim prebivalstvom in razume njihov način življenja.

Kako doseči 5-zvezdično ponudbo pri odkrivanju dediščine gradišč-kaštelirjev?

Z osebnim pristopom vodnika oz. vodnice, ki ima občutek za lokalni prostor in ljudi, spoštuje znanja in dosežke naših prednikov, želi na vzdržni način razvijati naravno in kulturno dediščino ter z različnimi pristopi nagovoriti obiskovalce. Popelje jih v objem edinstvene narave, deželo kamna in nešteti magičnih skrivnosti.

3.BOTANIČNI ČEZMEJNI ITINERAR

Življenje v objemu narave

RASTLINA SVETA STVAR

Rastline so od nekdanj človeku pomenile hrano, zdravilo, navdih za ustvarjalnost, spremljevalko ritualov. Še danes predstavljajo živo vez z življenjem v prazgodovini.

O pomenu rastlin iz obdobja gradišč-kaštelirjev nam govorijo pelodi ohranjeni v usedlinah, ostanki na keramiki in znanja o uporabi divje rastočih vrst, ki so uspevale že pred vzpostavitvijo gradišč in bodo uspevale tudi v prihodnosti. Sprva je bilo zanimanje za rastline povezano z nabiranjem hrane. Kmalu so ljudje spoznali, da so nekatere rastline surove neužitne, prekuhane, posušene ali kako drugače predelane pa postanejo popolnoma okusne. Kasneje so ugotovili zdravilne učinke posameznih rastlin in jih začeli uporabljati za zdravilne in duhovne namene. Prehod iz nabiralno-lovskih kultur v poljedelske kulture je povečalo tudi pomen žit. Z obdelavo polj in pripravo vrtov so začeli nekatera zelišča gojiti. Vrtovi so postajali posvečen prostor. Znanje o rastlinah se je ustno prenašalo iz roda v rod, sčasoma pa so zasloveli ljudje, ki so o zeliščih in divjih rastlinah imeli več znanja.

Spreminjanje narave, vidne tudi v odmiranju in vnovični oživitvi mnogih rastlin, so našim prednikom povzročile veliko strahu. Travmatično so čakali na spomladansko obnove življenja in trepetali, da bosta sonce in narava vnovič dobila potrebne moči. Z ognjem ob zimskem in poletnem solsticiju so soncu vplivali moč, rastline pa so takrat imele nadnarave in magične skrivnosti.

NABIRALNIŠTVO – PRVE OBLIKE PREŽIVETJA Z NARAVO

Ljudje so naravni prostor vedno prilagajali svojim potrebam, znanju, načinu preživetja. Sprva je bil človek nabiralec in lovec (kamena doba), kasneje je v naravi začel razvijati prve oblike poljedelstva, začelo se je pašništvo ovac in koz ter kasneje goveda (mlajša kamena doba, bakrena doba, bronasta in železna doba). Človek je vedno bolj začel izkoriščati naravne vire (npr. izsekavanje gozda, požigalništvo) in s tem tudi vplival na spreminjanje rodovitnosti zemlje. S svojim delovanjem je spreminjal bivalno in naravno krajino. S požigalnim načinom obdelave zemlje je tudi vplival k razširjenosti, pogostosti in rastlinski sestavi različnih oblik vegetacije.

Uporaba rastlin se je skozi zgodovinska obdobja spreminjala. Danes med pomembne oblike nabiralništva prepoznavamo zeliščarstvo in nabiranje užitnih divjih rastlin za domačo uporabo, zdravilne namene, gospodarstvo in načine koristnega preživljanja prostega časa v naravi.

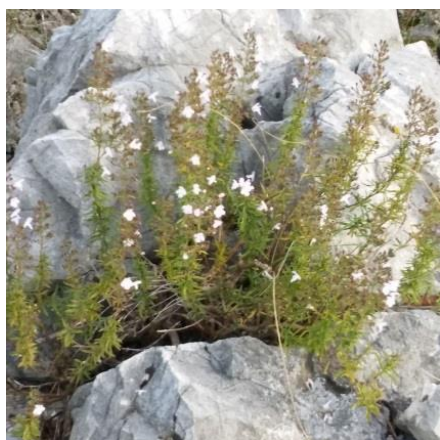
NABIRANJE RASTLIN IN ZELIŠČ V NARAVI

Učenje o užitnih divjih rastlinah in zeliščih je lahko prav zabavno, če pri raziskovanju upoštevamo naše čutila za voh, okus, dotik in vid. Kako pa jih sploh uporabiti?

Za nabiranje zdravilnih rastlin je potrebujemo rastline in zelišča dobro poznati. Znanje o uporabnosti, zdravilnosti in strupenosti rastlin se je v preteklosti prenašalo ustno, znotraj lokalnih skupnosti, iz roda v rod. S opazovanjem živali in preizkušanjem so spoznavali in gradili znanje o bogastvu naravnih danosti. Z iznajdbo pisave so znanje začeli zapisovati.

Najlažje in najbolj zanesljivo je, da se prepoznavanje užitnih divjih rastlin naučimo od nekoga, ki rastline že pozna. Zato je prvi korak udeležba zeliščarskih delavnic, pogovor z izkušenim zeliščarjem in sprehod po urejenih botaničnih poteh. Če se na pot odpravimo sami, nam pri tem lahko pomagajo botanični vodnik, kodeks nabiranja rastlin ali aplikacija o užitnih rastlinah.

V okviru projekta Kaštelir je nastalo več botaničnih poti. V okolici vsakega projektne območja lahko značilno floro občudujemo in spoznavamo v sklopu dveh botaničnih poti. Krajša pot je speljana v neposredni bližini gradišča/ kaštelirja. Daljša pot pa nas popelje po okoliški krajini in predstavlja odlično možnost za pol ali celodnevni pohod.

Kraški šetraj. Foto: JFB, november 2020.

Suhi zid na Krasu. Foto: JFB, november 2020

Kraški travnik, Sveto, 2004. Foto: Vojko Franetič, Hrani: Občina Komen

PREDSTAVITEV BOTANIČNI ZNAČILNOSTI

KRAS

Pestrost biotske raznovrstnosti na Krasu lahko spremljamo v več življenjskih okolij – habitatov, najbolj razširjen habitat pa je kraška gmajna. Sledijo mu suhi travniki (*senožeti, rovna*), mešani gozd, gozd črnega bora, vinograd, robidovje, suhi zid, kali, napajalno korito oz. manjši zadrževalnik vode (*vaška, škavnica*), razvaline (opuščene kraške hiše), kmetija in brezno.⁶ Nekatera okolja prehajajo eden v drugega, sploh v trenutni fazi zaraščanja Krasa. Različni habitatni so delo človeka, ki je s sekanjem in požiganjem krčil gozdove in s trebljenjem kamna pripravljaval travišča. Z rednim košenjem je potekalo vzdrževanje travnikov. Na travnikih, kjer je bila ena košnja na leto, je bilo več rastlinske raznovrstnosti. Mnoge rastline so danes ogrožene in uvrščene na rdeči seznam ogroženih rastlinskih in živalskih vrst.

KRAŠKA GMAJNA

Kraška gmajna je narečno ime za pašnike. V kolektivnem spominu Kraševcev gmajna predstavlja manj rodovitni kamniti in travniški svet, ki je bil ponekod težje dostopen. V 20. stoletju so na gmajnah pasli govedo in ovce. Gmajna je bila lahko v lasti kmetije (zasebni lasti) ali celotne agrarne skupnosti.

Danes, ko se Kras zarašča in je pašništva precej manj kot do 70 let 20. stoletja, pod izrazom gmajna razumemo krajino prepleteno z značilnostmi travnikov, nekdanjih pašnikov in gozdnih obronkov, z bogatim rastlinstvom, kamnitimi suhimi zidovi, pastirskimi hiškami in drugimi kulturnimi elementi, ki so odraz večstoletnega sobivanja Kraševca in Kraševke z naravo. Kraška gmajna je predstavljala svojevrsten prostor tudi za otroke, ki so na gmajni pasli živino in počeli različne pastirske vragolije. Pastirske zgodbe in igre iz gmajne (prim. kamenčkanje, skrivanje, igranje na skrle, izdelovanje piščali idr.) predstavljajo bogato lokalno dediščino za otroke, saj nam govorijo tudi o različnih otroških igrah v naravi in koristnem načinu preživljanja prostega časa.

Kraška gmajna nad gradom Rihemberk, med Branikom in Komnom. Foto: JFB, marec 2021.

⁶ Marinšek Logar, Romana. Volčjegrajske naravne vrednote, V: Volji Grad, Guštin Mitja (ur.), 2012, str. 158.

SLOVENSKA ISTRA

BOTANIKA SLOVENSKE ISTRE

Slovenska Istra je raznolika pokrajina, tako geološko kot geomorfološko (apnenec in fliš), kar se kaže tudi v flori in vegetaciji. V Čičariji imamo bukove gozdove, pod Kraškim robom v okolici Ospa pa že strnjeno rastoče zimzeleno grmičevje in rastlinje, tj. mediteransko makijo.⁷

S vplivom človeka so na kraških tleh Čičarije nastali pašniki in travniki, plodna tla Koprškega gričevja pa je človek spremenil v njive, oljčne nasade in vinograde, severna in strmejša pobočja pa je človek prepustil gozdu. Njiv in vrtov je danes veliko, so pa večinoma majhnih površin in zelo razdrobljene parcele. Nekoč je bila zaradi samooskrbnega načina kmetovanja pestrost njiv še večja. Danes so žitne njive že redke, v glavnem so zelenjavne njive za samooskrbo.

Ali bomo na istrskih njivah in vrtovih srečali istrskega osla in Boškarina? Na istrske njive, gozdove (boške) in pašnike se vnovič vračajo tudi stare pasme, ki so bile verjetno poznane že v praskupnosti.

Dosedanje arheološke in paleoekološke raziskave v Evropi kažejo, da so v bronasti dobi kmetje gojili živali, ki so bile udomačene že v neolitiku (ovca, koza, svinja, govedo) in pridobili širok spekter poljščin, kot so npr. pšenica, ječmen, proso, oves, stročnice in lan.⁸ Po dosedanjih spoznanjih je človek v kameni dobi najprej udomačil psa.⁹

ISTRSKI OSEL IN BOŠKARIN – NEPOGREŠLJIVA SOPOTNIKA ISTRSKEGA KMETA IN KMETICE

Osli so v Istri že od nekdanj, morda prazgodovinskih časov. Tako kot ljudje so se tudi osli skozi leta izredno prilagodili težkim življenjskim pogojem. Ker zaradi sušnih obdobij ni bilo veliko hrane, so se prehranjevali s suho travo ali trnasti grmički. Lahko so pojedli in osmukali vse, kar je bilo užitnega, tudi drevesno lubje. Osli so pomagali pri prevozu tovora, bili so nepogrešljivi sopotniki Šavrink.

Za delo na kmetiji, pripravo njive na spomladansko setev, delo v vinogradu, prevoz poljskega pridelka in drv iz gozdov – boškov pa so bili nepogrešljivi boškarini. To so bili delovni voli - močne in trpežne živali, ki so pomagale Istranom. Gre za svetlosivo pasmo, ki je bila delovna, odporna, vzdržljiva pri delu, skromna v prehrani, živahnega temperamenta in zelo navezana na človeka. Preživljali so družine, živeli so vsaj 20 let in lahko so bili težki eno tono. Na vrhovih dolgih rogov v obliki lire so imeli privite medeninaste kroglice, da ne bi poškodovali ljudi in drugih živali.

Včasih si Istre brez osla in boškarina ni bilo moč predstavljati; vsaka hiša je imela vsaj enega. Veljal je rek, da je človek trmast kot istrski osel, vendar ga nič ne ustavi kot boškarina.¹⁰

⁷ Kaligarič, Mitja. Rastlinski svet Slovenske Istre, 1997, str.28.

⁸ Andrič, Maja. 2004. Paleookolje v Sloveniji in severnem delu hrvaške Istre v pozni prazgodovini. V: Arheološki vestnik, 55, str. 509.

⁹ Zadnik, Darja idr. (ur.). 2013. Zakrivljeno palico v roki: zgodovinski pomen paše in pašništva za okolje. Nova Gorica: KGZS, str.7.

¹⁰ Prispevek so pripravili učenci OŠ Istrskega odreda Graščišče, Vir: <https://www.regionalgoriska.si/novica/foto-iskali-smo-trmaste-in-vztrajne#> (ogled 28. 12. 2020).

ČIČARIJA

BOTANIKA

Čičarija je kraška pokrajina v severovzhodnem delu Istre. Danes večji del Čičarije leži na Hrvaškem in predstavlja severno mejo Istre, medtem ko na slovenski strani spadajo vanjo le tri vasi: Skadanščina, Poljane in Golac s svojimi zaselki – Brdo, Gojaki in Zagrad.

V preteklosti (pred drugo svetovno vojno) je bil večji del ozemlja Čičarije kraški s slikovitimi travniki in pašniki, kjer se je paslo veliko ovac. Danes so pašniki večinoma zapuščeni, travniki se ne redno kosijo, zato se njihova hranilna vrednost s časom zmanjšuje. Večina pašnikov je zaraščenih (sekundarna sukcesija) z različnimi gozdnatimi vrstami, med katerimi prevladuje brin - *Juniperus communis*.¹¹ Prebivalci so se tradicionalno ukvarjali tudi s tolčenjem brinja, iz katerega so izdelovali zdravilno brinovo žganje – brinjevec.

OGRAJENE VRTAČE, ZNAČILNE ZA KRAŠKI IN ISTRSKI SVET

Vrtače so kraške globeli ali kotanje, pri katerih je globina manjša od premera. Velikost je zelo različna: med vrtače prištevamo že prav majhne vdolbine, a poznamo tudi preko sto metrov široke primere. Za vrtače je značilno zelo rodovitno dno, kjer se je s časom nabrala plast humusa, ilovice in apnenčevih ostankov. Razen rodovitnega dna nudi vrtača tudi zavetje pred burjo, zato je po navadi skrbno iztrebljena kamenja in obdelana.

Vrtače so bile uporabljene že v času gradišč in kasneje, v novem veku. Veljale so kot ene redkih za poljedelstvo primernih površin. V vrtačah naj bi obdelovali njive, njihovo vzdrževanje in optimalno izkoriščanje pa naj bi zahtevalo velike vložke energije tako v prazgodovini kot tudi v novem veku. Arheološko raziskane vrtače so pokazale, da je bilo v bližini naselje.¹² Vrtače na dinarskem Krasu, ki segajo tudi območje Čičarije, pa so lahko v vrtačah stale manjše, morda začasne in kratkotrajne naselbine. To sklepajo po tem, da so v vrtačah našli sledove struktur ali plasti, npr. zidov, jam za kole, ognjišč, odpadnih jam ipd. Na Krasu ostankov, ki bi dokazovali naselitev v vrtačah, niso našli.

¹¹ Vitasović Kosić, Ivana. 2019. Projekt Kaštelir – Projektni dosežek terenske dejavnosti in priprava študije za Etnobotaniko (interno gradivo), str. 3-4.

¹² Gabec, Tomaž. 2018. Arheologija vrtač na Krasu. Ljubljana: ZVKD, str. 6., 12

HRVAŠKA ISTRA

Po geološki in geomorfološki zgradbi lahko istrski polotok razdelimo na tri popolnoma različna območja. Hribovit severni in severovzhodni del polotoka je zaradi svoje redke vegetacije in golih kraških površin znan tudi kot Bela Istra. Jugozahodno od Bele Istre se razprostirajo spodnji flišni gorski svet, sestavljen iz neprepustnih laporjev, gline in peščenjaka, zato se ta del imenuje Siva Istra. Apnenčasta terasa ob obali, prekrita z rdečo zemljo, se imenuje Rdeča Istra.

Tretjina istrskega polotoka je pokrita z gozdom. Ob obali in na otokih prevladujejo gozdovi bora in makije, z drevesi črnike in jagodičevjem. Posebnost istrske vegetacije je hrast Lužnjak ob reki Mirni, ki značilno raste v celinski nižini na Hrvaškem.

Med zavarovana naravna območja v Istrski regiji spadajo znani naravni rezervati - nacionalni park Brioni, naravni park Učka, zaščitena krajina Limski zaliv, Motovunski gozd, park gozd Zlatni Rt in oritološki rezervat Palud pri Rovinju, park gozda Šijana pri Puli in zaščitena krajina Kamenjak na skrajnem jugu Istre.¹³

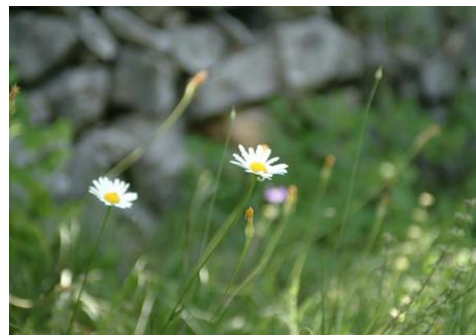
BOTANIČNI ITINERARIJ – BOTANIČNO DOŽIVETJE – ŽIVLJENJE V OBJEMU NARAVE

Sodelavci Univerze v Mariboru, Fakulteta za naravoslovje in matematiko so pod vodstvom red. prof. dr. Mitja Kaligariča pripravili vsebino za krajše in daljše botanične poti ob štirih obnovljenih gradiščih (Štanjel, Korte, Lanišće in Mušćeniška Draga), kjer spoznamo glavne botanične značilnosti območja. V študiji so botanične poti predstavljale osnovo za oblikovanje Botaničnega doživetja – *Učilnice v naravi: opazuj, spoznaj in doživi objem narave*, katerega cilj je izkustveno učenje in spoznavanje užitnih divjih rastlin, načine njihovega nabiranja in uporabe za pripravo naravnih izdelkov (čajev, kozmetike, zeliščnih napitkov). Vsebina programa naj bi bila predvidena za 2 uri in se lahko izvaja samostojno ali kot dodatek pri pohodu ali kolesarjenju po botaničnih poteh. Program se lahko izvaja na kraški gmajni, travniku ali obronku istrske ali čičke krajine. Poudarek je na spoznavanju užitnih divjih rastlin in zelišč, ki so jih poznali že naši predniki v času prazgodovine.

¹³ <https://www.istra-istria.hr/en/region-of-istria/general-information/geographic-data/> (dostop: 12.1 2021).

TURISTIČNO BOTANIČNO DOŽIVETJE

OPAZUJ, SPOZNAJ IN DOŽIVI OBJEM NARAVE

STRAHOSPOŠTLJIV ODNOS DO NARAVE? KAJ PA TO POMENI?

Hiter način življenja in tehnološki napredek so žal povzročili, da se je sodoben človek oddaljil od narave, pozabil na stara tradicionalna znanja, avtohtona semena, geografske in geološke edinstvenosti in številne modre nauke naših prednikov, ki so bili primorani živeti z naravo in vzdržno uporabljati naravne materiale. Narava jim je ponujala pomemben vir za preživetje, zato so imeli do nje spoštljiv odnos. Že v prazgodovini so naši predniki imeli izjemno veliko in dobro znanje o naravi in rastlinah, ki so jih s pridom izkoriščali za preživetje in za presežke. Z opazovanjem živali in rastlin, naravnih procesov, preizkušanjem in učenjem so razvili dragocene preživetvene prakse, ki so se prenašale iz roda v rod, s pojavom pisave pa so glavne nauke tudi zapisali.

KAKO VNOVIČNO STKATI VEZI Z NARAVNIM OKOLJEM?

Pridružite se edinstvenem doživetju, kjer se bomo z opazovanja in spoznavanjem zdravilnih učinkov zelišč in užitnih divjih rastlin, naučili, kakšno bogastvo nam ponuja naravni svet. Kot so bili nekoč ljudje iz gradišč - kaštelirjev primorani opazovati, doumeti in na skrivnosten način razumeti naravni svet okoli sebe, se bomo tudi mi na izkustven in pristen način naučili razumeti in uporabljati danosti, ki nam jih v naš objem daje kraška gmajna, istrski travnik ali pašnik v Čičariji. Za pomoč bomo prosili naša čutila za dotik, vonj, okus, vid in zvok.

Program se lahko izvede v vseh štirih gradiščih, ki so bila oživljena v času projekta Kaštelir: Štanjel, Korte, Lanišče, Mušćeniška Draga.

1. DEL

Sprejem gostov v štirih centrih, ob informacijskih točkah. Goste sprejme izobražen turistični vodnik ali vodnica in/ali zeliščar oz. zeliščarka. Tik pred začetkom vodnik gostom predstavi zgodovino nabiralništva in zeliščarstva.

Gostje si v centrih vzamejo laneno ali bombažno vrečko ali košaro za nabiranje zelišč. V vrečki je priložena beležka z naravnim papirjem in svinčnikom, črn trak za zavezo oči, naravno mazilo za klope in komarje. Gostje si na svoj telefon naložijo aplikacijo za spoznavanje botaničnih posebnosti, ki je bila oblikovana v času projekta Kaštelir. Skupaj v spremstvu vodnika in/ali zeliščarja se odpravijo po daljši botanični poti. Lahko gredo peš ali s kolesom.

2. DEL

Vodnik na poti opozori obiskovalce na botanične posebnosti. Predstavi jim značilnosti botanike območja, posebnosti travnikov ali gmajne, gozda, vrtač, idr. Popelje jih na travnik, kjer bodo bližje spoznali užitne rastline in zelišča. Začne se posebno doživetje.

OPAZUJ, SPOZNAJ IN IZDELAJ SVOJ ČAJ, ŽGANJE ALI ZELIŠČNI LIKER (program se lahko prilagodi za ženske ali moške skupine):

- Udeleženci se posedejo na travnik, suhi zid, čoke dreves. Zaveže se jim oči.
- Zeliščar jim v roke položi nekaj značilnih divjih rastlin ali zelišč, ki jih je nabral v bližnji okolici. Poudarek je na zeliščih, ki so uporabna za letni čas, ko se aktivnost odvija.
- Udeleženci zelišče povohajo, otipajo, poskusijo in poskušajo ugotoviti ime (spoznavanje zelišč in divjih rastlin lahko traja več časa, pomembno je, da se skupina zabava).
- Ko skupina ugotovi zelišča, si odstranijo trak iz oči in zeliščar jih poduči o izbranih zeliščih. Predstavi jim zdravilne učinke, način uporabe za različne namene, načine mešanja zelišč z drugimi rastlinami, lokalna znanja o uporabi zelišč v prostoru, kjer se nahajajo (npr. prodaja zelišč v zadruge po drugi sv. vojni) ipd. Med obiskovalci in zeliščarji se vzpostavi pogovor, morda tudi obiskovalci vodniku zaupajo njihovo domača znanje o uporabi zelišč.
- Udeleženci tudi spoznajo kodeks nabiranja zelišč.
- Nato se udeleženci sprehodijo po travniku in poiščejo zelišča, ki so jih spoznali. Zeliščar jim postavi nalogo, da naberejo zelišča za različne čajne mešanice, lokalna žganja, lokalne recepte ali druge namene. Nalogo je odvisna od skupine oz. spola, starosti, zanimanja, iznajdljivosti udeležencev.
- Sprehod po travniku poteka v prijetnem, sproščenem vzdušju.

3. DEL

Udeleženci se skupaj z vodnikom odpravijo na bližnjo ekološko ali zeliščarsko kmetijo, zeliščni center ali vaški dom (prim. Korte, Lanišče), kjer skupaj z zeliščarjem izvedejo kratko kulinarčno delavnico o uporabi zelišč (npr. pripravo zeliščnega namaza, načine priprave tinktur, načine priprave zeliščnih mil, načine, kako pripraviti tradicionalna žganja, kot so brinjavec). Vsebinsko delavnice se izbere glede na željo skupine - moškim skupinam se lahko pripravi delavnico o spoznavanju žganih pijač, ženskim skupinam pa o uporabi zelišč za

lepotne namene ipd.

Na delavnici si udeleženci sami pripravijo svoj turistični spominek, to je mešanico čaja ali steklenica žganja z zelišči, ki jo odnesejo domov in v domačem okolju dokončajo postopek priprave žganja. Na delavnici prejmejo natančna navodila.

PROGRAM ZA OTROKE – OPAZUJ, SPOZNAJ IN IGRAJ SE PASTIRČKE

Če so v skupini tudi otroci, se program nekoliko prilagodi. V času, ko starši spoznavajo zelišča, se otroci igrajo pastirske igre. Vodnik otrokom predstavi otroške naloge pri paši goveda in načine preživljanja pašništva na gmajni. Pašnja goveda, ovc in koz je bila namreč poznana že v času gradišč. Otrokom se pripravi material za različne igre, kot so igranje s kamenčki, igranje na skrle, igranje v pastirski hiški oz. kažeti, igranje z žogo, narejeno iz papirja ali blaga, izdelovanje piščali ipd. Pomembno je, da udeleženci spoznajo različne lokalne veščine trajnostne uporabe naravnih materialov, ki so jih nekoč poznali naši predniki.

PROGRAM ZA ŠOLSKE SKUPINE IN DIJAKE - OPAZUJ, SPOZNAJ IN NAREDI VIDEO FILM O OBJEMU NARAVE.

Podobno kot odrasli tudi dijaki in študentje v spremstvu vodnika in/ali zeliščarja pridejo na gmajno, travnik ali pašnik. Porazdelijo se v manjše skupine po dva ali tri udeleženci. Vodnik jim zaveže oči in v roke poda več vrst zelišč in užitnih divjih rastlin. Zelišča in rastline začutijo z dotikom, vonjajo, morda poskusijo. Poskušajo si čim več zapomniti. Nato si odvežejo oči in v naravi poiščejo rastline in zelišče. Ko jih najdejo, jih s pametni telefoni poslikajo, lahko jih tudi posnemajo s telefonom. Posnemajo tudi bližnjo okolico in utrip mladih v naravi. Vsaka skupina se osredotoča na eno ali dve rastlini ter svoj način predstavitve. Imajo se fajn, med seboj si pomagajo. Zeliščar ali vodnik jih spremlja, pomaga, vodi. Ponudi jim tudi aplikacijo, da zelišče bolje spoznajo. Po končanem ogledu gredo v zeliščni center, vaški dom ali kmetijo, kjer s pomočjo računalnika pripravijo svoj video film z naslovom moj objem narave. Na filmu poskušajo predstaviti, kaj njim pomeni objem narave in kako bi to predstavili svojim vrstnikom in mlajšim generacijam. So ustvarjalni, pazijo na glasbo, zvok, besedilo... na koncu se s posebnim presenečenjem nagradi najboljši film.

Delavnica lahko traja več ur, odvisno od želje dijakov oziroma študentov.

Za dijake ali študente se lahko tudi pripravi **delavnico o popravilu suhih zidov na gmajni, gradnji pastirskih hišk oz. kažet v Istri**. Pomembno je, da so mladi ustvarjalni in da se učijo s lastnim izkustvom.

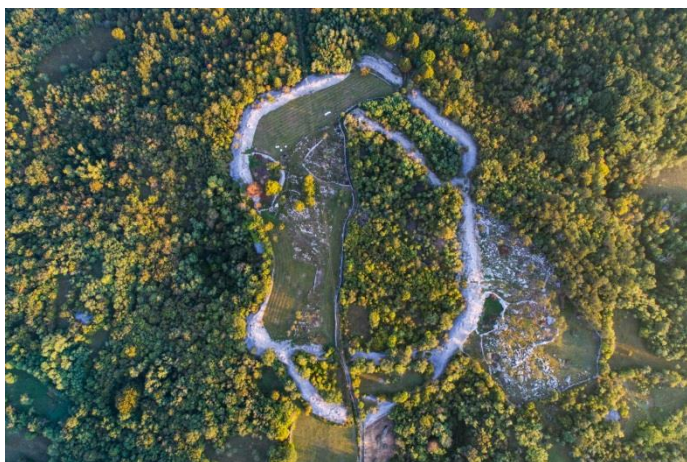
KAJ ŽELIMO SPOZNATI IN SE NAUČITI?

S pomočjo izkustvenega učenja, pogovora, druženja in prijetnega vzdušja bomo spoznali lepote narave, načine uporabe naravnih materialov ter tako doumeli, da je življenje z naravo pomemben temelj naše prihodnosti. Če nam bo narava blizu, nam tudi skrb za okolje ne bo tuje.

4. ARHEOLOŠKI ČEZMEJNI ITINERAR

Življenje v objemu kamna: prazgodovinska gradišča – kaštelirji

Življenje v gradiščih – kaštelirjih zaznamuje bivanje v skupnostih, kjer so se ljudje ukvarjali s poljedelstvom, pašništvom in živinorejo, s sekanjem gozdov in požigalništvom urejali svoj bivalni prostor, trebili kamenje, oblikovali prva polja, izkoriščali glino za lončarske izdelke, s tehniko suhogradnje gradili visoke monumentalne kamnite zidove ter trgovali s sosednjimi ljudstvi.

Debela griža v Volčjem Gradu. Vir: https://www.visitkras.info/debela-griza-volcji-grad_1. (ogled 9.3.2021).

KAJ JE GRADIŠČE, KAJ JE KAŠTELIR?

Gradišča so utrjena prazgodovinske naselja, ki so se nahajala na vrhovih ali na pobočjih vzpetin. Poznana so bila po celotni Sloveniji in Hrvaški. Kraška in istrska gradišča se od drugih gradišč razlikujejo v tem, da so bila utrjena z enim ali več obrambnimi kamnitimi zidovi, grajenimi s tehniko suhogradnje. Na slovenskem se je za višinska utrjena naselja uveljavil strokovni izraz gradišče, v Istri in Furlaniji pa se je pod romanskim jezikovnim vplivom uveljavil izraz kaštelir (*castelliere*).¹⁴ Oblika gradišč je krožna ali ovalna, prilagajala se je konfiguraciji terena. Velikost gradišč pa je bila tudi odvisna od funkcije oziroma namembnosti naselja.

KAJ JE BILA FUNKCIJA GRADIŠČ?

Obrambni zidovi okoli gradišč so nudili obrambno vlogo in varnost za prebivalce in živali. Povezana skupnost, ki je živela v gradiščih, pa je zagotavljala potrebno hrano, saj so bile ob gradiščih obdelovalne površine. Naselbine so funkcionirale kot nekakšni grški polisi. Gre za osrednjo naselbino, ki je obvladovala določen prostor, v ta prostor pa so bile vključene tudi manjše, satelitske naselbine. Bodisi kot obrambne naselbine ali mogoče kot nižinska pristanišča (npr. Piran ali Sermin), ki so funkcionirali za komunikacijo s širšim svetom. Iz gradišč so prebivalci imeli

¹⁴ Slapšak Božidar, Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi, 1999, str. 146.

nadzor nad trgovskimi potmi in prehodi. V primeru nevarnosti je strateška lega gradišč odigrala pomembno vlogo, saj so ljudstva med sabo komunicirala z dimni signali in ognjem.

Ključna funkcija gradišč je bila tudi nadzor nad pašniki in gozdom, ki so ga uporabljali za les in steljo, območji za produkcijo (lončenine, brona, železa) ter prostori duhovnega pomena (gomile, pokopališča, razne obredne površine). Določene naselbine so se po vsej verjetnosti oblikovale tudi zaradi političnih dejavnikov.

KDAJ SO NASTALA GRADIŠČA?

Območja gradišč so bila v Istri poseljena že v zgodnji bronasti dobi (po 2000 pr. n. št. Monokodonja), na Krasu naj bi večina gradišč nastala v času pozne bronaste in zgodnje železne dobe (1300–700 pr. n. št.)¹⁵. V obdobju železne dobe, 1. tisočletje pr.n.št. pride do večjega razslojevanja prazgodovinske skupnosti in oblikovanja regionalnih in nadregionalnih centrov.¹⁶ V Istri imamo v času bronaste dobe tudi kamnite grobnice s psevdo kupolo. Z začetkom železne dobe se na Krasu pojavijo tudi plana žgana grobišča in se ohranijo vse do rimske zasedbe. Večina gradišč je bila poseljena od bronaste, v železni dobi in vse do nastanka rimskih naselij v nižini. Nekatera so bila ponovno naseljena v poznorimskem obdobju in srednjem veku, posamezna pa kontinuirano s krajšimi in daljšimi prekinitvami živijo še danes (Skopo, Štanjel, Škocjan, Tomaj, Tabor pri Vrabčah).¹⁷ V železni dobi tudi zasledimo nastanek razprostranjene mreže komunikacijskih in trgovskih poti.

KAKO JE POTEKALA GRADNJA KAMNITIH OBZIDIJ S TEHNIKO SUHOGRADNJE?

Gradišča veljajo za prvi primer uporabe kraškega kamna za gradnjo bivališč in utrjenih obzidij. Kamnita obzidja okoli gradišč so bila zgrajena v suhozidni tehniki, z dvema licema iz natančno zloženih kamnov, med katerimi je bil nasut drobir. Dosedanje raziskave potrjujejo, da so bila ponekod obzidja zgrajena v več fazah (prim. gradišče v Tomaju¹⁸, kaštelir Elerji¹⁹), skrb za vzdrževanje in obnovo obzidij pa je bila nedvomno ena izmed pomembnejših nalog tedanjih prebivalcev. Kamen so največkrat lomili oziroma klesali kar na površini vzpetine znotraj gradišča.²⁰

Monumentalno kamnito konstrukcijo je bilo treba dodatno utrditi in povezati. To je bilo najlažje s pomočjo »armature« iz hlodov. Iz lažjega in bolj uporabnega lesa so bili verjetno tudi razni dodatni elementi obzidja: braniki, hodniki, ploščadi in stolpi.²¹

KAKO JE ŽIVELA SKUPNOST V GRADIŠČU?

Gradnja gradišč, kamnitih gomil (Kras) in drugih struktur v krajini je predstavljala kolektivno delo ter kaže na **kohezivnost skupnosti** in velike vloške energije v preoblikovanje krajine.²² V gradiščih so se začele razvijati prve organizirane skupnosti z notranjo hierarhijo. Za preživetje so ljudje začeli intenzivneje izkoriščati naravne surovine – zemljo (glino), les, kamen.

¹⁵ Vinazza, Manca idr. Gradišče Debela griža in možnosti neinvazivnih integriranih arheoloških raziskav. V: Vončina Dejan (ur.). Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. str. 105.

¹⁶ Bratina, Patricija. 2018. Gradišča Krasa. V: Vončina Dejan (ur.). Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. str. 92.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam, str. 98

¹⁹ Sakara, Sučević, Maša; Mavrič, Tim. 2018. Prazgodovinske naselbine na širšem koprskem območju. V: Vončina Dejan (ur.). Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji. str. 83.

²⁰ Bratina, nav. delo, str. 100.

²¹ Preložnik Andrej, Kamen na kamen – Debela griža. Raziskave in pomen volčjegrajskega gradišča, 2012, str. 32.

²² Mlekuž, Dimitrij, Oblike prazgodovinske poljske razdelitve na Krasu, 2015, str. 678.

Hiše znotraj gradišč

Notranji zidovi v gradiščih so delili bivalni, gospodarski in obredni prostor, pa tudi bivališča različnih rodbin in družbenih slojev. Predvideva se, da so bile hiše v istrskih kaštelirjih postavljene iz rogovil, ki so jih prepletali s šibjem, premazali z blatom in posušili na zraku. Zidovi so bili zgrajeni iz kosov ilovice in utrjeni s protjem. Pred mrazom pozimi in vročino poleti so hiše zaščitili z listjem in trsjem. Hiše so bile postavljene za obzidjem, tako da so bile v zavetju pred burjo. Bili so okrogle ali pravokotne oblike.²³ Nekatere naj bi bile tudi grajene iz kamna, okrogle oblike.

Obori za živino ali staje

Najmanjša gradišča, prav tako obdana z zidom, so služila kot obori za živino (staje ali ograde) ali kot stražarske postojanke. Na pobočjih pod obzidji in na bližnjih ravnicah so skupnosti namreč imele svoje živinorejsko in kmetijsko gospodarsko zaledje. Obenem so služila za varnost prebivalcev in živine pred tujci in divjimi zvermi.

KAKO JE POTEKAL RAZVOJ PAŠNIŠTVA?

Živinoreja je zasedla pomembno ekonomsko mesto, s sistemom transhumance se je pretežno redilo drobnico in v manjši meri tudi govedo.²⁴ Kasneje, obdobju srednje bronaste dobe do konca železne dobe pa uporaba jam kot hlevov upade, vendar ne pa vloga živinoreje. Laserske raziskave kulturne krajine na Krasu kažejo velik pomen živali in živinoreje v prazgodovinskih družbah.

S ČIM SO SE UKVARJALI V GRADIŠČIH?

Osnovno gospodarstvo v železni dobi sta bila živinoreja in poljedelstvo, v okviru hišnega gospodarstva so bile pomembne **različne obrti** (lončarstvo, tkalstvo). Skozi kraške in istrske kraje je potekala tudi jantarska pot, vendar ni natančno znano, koliko se je na Krasu in Istri trgovalo s jantarjem. Iz razvitih sredozemskih civilizacij so prihajali kulturni in umetnostni vplivi – situlska umetnost. Družba je bila vedno bolj razslojena. Ob obali so se ukvarjali tudi s piratstvom, ki je bila legitimna gospodarska veja. Pobirali so tudi carine za prehod teritorija in morskih poti.

Zanimivo pa je, da se s pojavom gradišč uveljavi uporaba žrmelj za mletje. Analize kažejo, da so bile izdelane na območju Evganskih gričev (na področju Severne Italije) in torej govori o trgovini, ki je uspevala med venetskim prostorom na eni strani ter Krasom in Istro na drugi strani. Najstarejši plodovi kultiviranih rastlin na Krasu segajo v čas sredine prvega tisočletja pr. n. št. in so bili izkopani na štanjelskem gradišču. Gre za pečke gozdnih jagod, semena žit ter lupine lešnikov. Iz grozdja so morda pridelovali vino. V času gradišč naj bi se živeli izkoriščalo za sekundarne produkte; za mleko, volno in vleko. Večji porast prašičev pa bi lahko povezali s potrebo po živalskih beljakovinah, ki jih govedo in drobnica niso mogli več nuditi.

GROBIŠČA, GOMILE

V bližini, včasih tik za obzidjem, so bila grobišča. V Istri v času bronaste dobe pokopavajo v skupinskih grobnicah pod kamnitimi grobnicami s psevdo kupolo. Kasneje pa poznamo plana žarna grobišča, ki so bila včasih tudi sestavni del obzidij, včasih tudi znotraj obzidja, torej v naselbini. V času bronaste dobe so pokopali ustanovitelja mesta v notranjosti naselbine. Grobišča na Krasu so bila večinoma plana, in zato danes nevidna in nepoznana.²⁵

²³ <https://sl.wikipedia.org/wiki/Istra> (dostop 5.1.2020).

²⁴ Fabec, Tomaž. 2018. Arheologija vrtač na Krasu. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, str. 108, 109.

²⁵ Preložnik Andrej, Kamen na kamen – Debela griža. Raziskave in pomen volčjegrajskega gradišča, 2012, str. 29.

OBREDNI PROSTORI, OBREDJE

Pomemben prostor so vsa gradišča odmerila za izvajanje kulturnih obredov in postavljanjem svetišč v naravi, ki so skupnost povezovali in s katerimi je skupnost vzdrževala tudi red na zemlji in na nebu. V svetiščih so darovali nakit, orožje, orodja, posode in novce in sicer na krajih, kjer narava izrazito kaže svojo moč in domišljijo. To so bila brezna, jame, reke, jezera, sotočja, izviri, prelazi in naravni mostovi.²⁶ Najbrž so darovali bogovom oziroma duhovom prednikov. Raziskave tudi kažejo, da so že najstarejša ljudstva ugotovila, da t. i. sinodski mesec (čas med dvema enakima fazama Lune) približno ustreza menstrualnemu ciklusu, in so z opazovanjem menjavanja luninih men merila čas. V simbolizmu mnogih kultur sta imela in imata pomembno vlogo prvi in zadnji lunin krajec, ki čez leto najbolj očitno spreminjata lego glede na horizont. Pojav usmerjenosti rogov prvega krajca v odvisnosti od letnega časa je namreč omogočal približno ugotavljanje letnih časov in napovedovanje določenih sprememb v naravi.²⁷

ARHEOLOŠKI ITINERARIJ – PRAZGODOVINSKA GRADIŠČA – KAŠTELIRJI – ŽIVLJENJE V OBJEMU KAMNA

Sodelavci iz Univerze v Mariboru, Fakultete za zgodovino, Pokrajinskega muzeja v Kopru, Zavoda za varstvo kulturne dediščine - Območne enote Nova Gorica in IRRIS so pripravili 48 opisov gradišč na slovenski in hrvaški strani, predstavili življenje v gradiščih in prehrano. V projektu so bila oživiljena štiri gradišča – v Štanjelu, Kortah, Lanišću in Muščeniški Dragi. Oblikovana je bila tudi aplikacija za turiste – kolesarje (<https://map.kastelir.eu/>) z vsemi potrebnimi turističnimi podatki. Pripravljena strokovna gradiva so predstavljala osnovo za oblikovanje *Turističnega prazgodovinskega doživetja – Življenje v objemu kamna*. Nastala so štiri doživetja, posebej za Štanjel, Korte, Rašpor - Lanišće in Muščeniško Drago, ki se jih lahko izvaja skupaj z ogledom gradišč in botaničnih poti.

²⁶ Laharnar, Boštjan in Mlinar, Miha. 2014. Prazgodovinski srebrni daritveni ploščici s Šentviške planote. *Keria Studia Latina et Graeca* 16(1), str. 13. Vir:

https://www.researchgate.net/publication/304509116_Prazgodovinski_srebrni_daritveni_ploscici_s_Sentviske_planote (ogled 9.3.2021.)

²⁷ Prav tam, str. 15.

TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V ŠTANJELU

V OBJEMU KAMNA, GLINE IN PRAZGODOVINSKIH DOBROT: Od lončarskih ostalin, keramičnih izdelkov do okusne prazgodovinske jedi.

Arheološke raziskave so potrdile, da utrip življenja v Štanjelu bije vse od bronaste oziroma železne dobe (prehoda v 1.000 pr. n. št.), ko je bilo na griču Turn zgrajeno gradišče. Poleg skromnih ostankov kamnitega obzidja so arheologi med izkopavanjem tudi našli lonce za pripravo, shranjevanje in serviranje hrane, velike posode za shranjevanje žitaric in tekočin, dele glinenih premičnih peči, stojala za lonce, keramične svitke, vretenca in svitke za tkanje. Odkriti so bili tudi redki bronasti predmeti, kot so bronasta igla in odlomki fibul za spenjanje oblačil in deli glinenega stenskega ometa, ki predstavljajo tipičen hišni inventar prazgodovinske hiše.²⁸

Kuhinjske posode so bile okrašene z vrezji, vbodi in odtisi vrvice - tehniko krašenja, ki je bila značilna za čas starejše železne dobe na širšem prostoru, in kot kaže, priljubljena tudi med železnodobnimi prebivalci Štanjela.²⁹

Kako pa so izdelovali potrebno lončenino? Kakšno posodo, pribor so uporabljali v času življenja v gradiščih? Kakšne peči so uporabljali za žganje lončenih izdelkov? Kako so hrano pripravljali?

Mnogo vprašanj, ki jih bomo razkrili na edinstvenem turističnem doživetju –

IZKUSI SE KOT LONČARSKI MOJSTER IN OKUSI SKRIVNOSTI PRAZGODOVINSKE KULINARIKE.

1. DEL

Sprejem gostov na Štanjelskem placu, pri cerkvenem znamenju – »pilu« ali ob gradu. Dobrodošlica turističnega vodnika z okusno prazgodovinsko tablico, narejenem iz kosmičev, lešnikov, medu in gozdnih sadežev – sestavin, ki so jih poznali in uporabljali v času kulture gradišč. Tablico pripravijo v Gradu Štanjel (gostilna Komel). Vodnik nagovori goste s kratko zgodbico o prazgodovinskem dečku Aviku. (Štanjelski deček – avatar). Gostom se ponudi možnost, da si naložijo aplikacijo po Štanjelu.

Gostje se sprehodijo po Štanjelu, sledijo točkam, ki so opremljene s info tablami in obogateno resničnostjo z Avikom. Gre za točke, kjer so bili odkriti arheološki ostanki in so pomembne za razumevanje poselitve Štanjela. Sprehodijo se vse do Gledanice, kjer imajo lep razgled nad celotno vas, del Braniške in Vipavske doline in del Krasa. Ob lepem vremenu lahko vidijo vse do morja. Ob

²⁸ Bratina, Patricija. 2019. Štanjelski hrib v preteklosti. V: Bellingar Eda, Štanjel, variacije v kamnu. Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo, str. 51.

²⁹ Prav tam.

poti vodnik opozori goste na pomembne štanjelske kulturne in zgodovinske znamenitosti (grad, cerkev, vodnjake, kraško hišo, ozke ulice, spahnjenico idr.). Na vrhu griča Turn se gostje usedejo na kamnite bloke in nekoliko poglobljeno spoznajo življenje v obdobju gradišč, ki so se na Krasu postavljala v pozni bronasti dobi in železni dobi.

Gledanica se nahaja na strateški legi, na vrhu griča Turn, in je v zgodovini imela opazovalno in nadzorno točko.

2. DEL: LONČARSKA DELAVNICA

Vodnik obiskovalce popelje do Kobdilskega stolpa, kjer jih sprejme lokalna keramičarka. Popelje jih v čas lončarstva, ki se je začelo že v dobi gradišč-kaštelirjev.

Program vsebuje:

- Izkušena lokalna keramičarka obiskovalce najprej seznani s pripravo lončenih posod, kot so jih izdelovali v času praskupnosti.
- Obiskovalci s pomočjo keramičarke začnejo izdelovati svoj glineni izdelek, saj je v Štanjelu postavljena peč za izdelavo lončenih posod. Za lažje razumevanje prvih, prazgodovinskih oblik lončarskih izdelkov, bodo obiskovalci naprošeni, da svoj izdelek oblikujejo po modelu posod iz časa bronaste in železne dobe.
- Posebno pozornost bi namenili načinu okraševanja posod, ki so se skozi prazgodovinska obdobja in prostor spreminjali. V času kamene dobe, ko se pojavijo glinene posode, so poznali preprosto okraševanje z odtisi prstov, nohtov in školjk. Kasneje, v času bronaste in železne dobe, je bilo okraševanje natančnejše.
- Nekateri obiskovalci se lahko izkusijo zgolj kot okraševalci.
- Obiskovalkam se lahko ponudi možnost izdelave nakita, kot so ga poznali v bronasti in železni dobi.
- Otroci pa lahko ustvarjajo na temo otroških motivov.
- Narejen izdelek bodo obiskovalci odnesli domov kot svoj turistični spominek.

Namen keramične delavnice je poznati pomen gline (zemlje) za uporabo kuhinjske posode v času kaštelirske kulture ter različne oblik posod. Hkrati se bodo obiskovalci preizkusili kot amaterski lončarji in s svojim trudom oblikovali svoj turistični spominek. S lastnim ustvarjanjem se bodo lažje vživeli v čas ljudstev iz časa bronaste in železne dobe.

ZANIMIVA SPOZNANJA IZ ARHEOLOŠKIH RAZISKOVANJ V ŠTANJELU

Na prostoru današnjega gradu so arheologi odkrili del kletnega prostora iz železne dobe. Med drugim so na tem prostoru odkrili odlomek loka bronaste kačaste fibule, keramiko, ožgane gline, ožgane in neožgane živalske kosti in rastlinske ostanke. Med rastlinskimi ostanki so prepoznali

peške vinske trte (*Vitis vinifera*), semena črnega bezga (*Sambucus nigra*), lešnikove lupine (*Corylus avellana*), zrna grašice (*Vicia sp.*) in zrna navadnega prosa (*Panicum miliaceum*).

Keramično gradivo ima izrazito lokalne značilnosti, uvozi oz. oblike s širšo distribucijo pa so redki.

Primerjave z gradivom iz drugih najdišč uvrščajo Štanjel v časovni razpon od 7. do konca 5. stol. pr. n. št. S pomočjo raziskav so ugotovili, da je bilo uničenje tega prostora povezano s požarom, kar naj bi se zgodilo v začetku 4. stol. pr. n. št.³⁰

3. DEL

Po lončarskem ustvarjanju obiskovalci povabljeni v Restavraciji Komel v gradu Štanjel. Priznani kraški kuhar Simo Komel jim bo predstavil prazgodovinski krožnik, ki je pripravljen iz sestavin, ki so jih poznali v času življenja v gradiščih. Vodnik bo skupaj s lokalnim kuharjem predstavil načine priprave jedi v prazgodovini ter nove recepte, ki so nastali na osnovi prazgodovinske dediščine.

Vsebina doživetja se lahko prilagaja skupini obiskovalcev – otrokom, mladim, starejšim, izkušenim ustvarjalcem, moškim, ženskam ipd.

PRAZGODOVINSKA JED

Pomen kulinarčnih sestavin lokalnega izvora so poznali že v času življenja v gradiščih –kaštelirjih (pred 2000/1500 pr.n.št.). Mnogo izmed njih poznamo, gojimo in uživamo tudi danes. Prazgodovinsko jed, pripravljeno po receptu primorskih minešter, bogatijo staro žito – pira, domača zelenjava (korenček, listi in gomolj zelene), zelišča (šetrja, rožmarin, peteršilj) ter meso jagenjčka, ovce in prašiča. Ponujena je v rekonstruirani prazgodovinski keramični skledi z bradavičko, ki združuje ščepec kraške in istrske zemlje, vodo, moč ognja in spretnost domačih rok.

³⁰ Fabec, Tomaž, Vinazza, Manca. 2014. Štanjel. V: Teržan, Biba, Črešnar matija (ur.). Absolutno datiranje bronaste in železne dobe na Slovenskem. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Narodni muzej Slovenije, str. 595-602.

KORTE

TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V KORTAH

V OBJEMU KAMNA, VODE, BURJE IN MISTIČNIH ZGODB

V očeh ljudi so arheološka najdišča mnogo časa predstavljala nenavadne, tudi magične in skrivnostne kraje oziroma drugi svet. Menili so, da na ruševinah živijo nadnaravna bitja ali duše nekdanjih prebivalcev. Zato so se ob arheoloških najdiščih spletla in ohranile razne pripovedke in mistične zgodbe. Le te so prepletene tudi s naravnimi pojavi (burja, grom), rastlinami (hrast), naravnimi viri (voda) ali zgodovinskimi osebnostmi.

Ljudska pripoved o Kaštelirju nad Kortami pravi takole:

*»Ko jutranje sonce vstaja izza Čičarije, je vrh nekdanjega gradišča – Kašlerja nad Kortami že obdan z rdečo zoro. Sonce se nato počasi razliva po razgibanem pobočju vse do vznožja Vali, do morja in solin. Najprej svetloba odseva od hiš pod njenim vrhom, grape pa ostajajo še dolgo v senci. Pojav je očarljiv in skrivnosten. Nič ni čudnega, če so to pobočje že v davnini imenovali Albucan (zora) in se je morda tudi zato na tem pobočju do nedavnega ohranila poročna šega – jutrnja. Kašler je treba doživeti tudi na njegovi nasprotni, osojni strani, to pa takrat, ko se od njegovih tal, tudi žlebov Čemešnjice, dviga Mrak – tedaj beži, da te ne ujame«.*³¹

Kaj še skriva Kaštelir nad Kortami? Kaj je jutranja in kaj mrak?

Zgodbe ljudi še pravijo, da je »na Kašlerju živel kosmati velikan, ki je pasel ovce. Bil je poraščen in strgan. Vabil je k sebi ljudi z »Idi simo!«. Ko so ga ti zagledali, je brž, brž odnsel pete«.³² Hkrati so domačini tudi prepričani, da je bil na Kašlerju skrit zaklad krutega hunskega vladarja Atila (406-453), ki je veljal za "šibo božjo", saj tam kamor je stopila njegova noga, ni raslo nič več. Strašil, mučil, trpinčil in ubijal je vse, kar mu je prišlo na pot. »Ko je tako ropal po svoji deželi, je nabral toliko zaklada, da ga ni mogel nesti naprej v Italijo in naj bi ga zakopal tukaj na Kaštelirju. Ljudje so to verjeli in marsikdo je šel tudi kopat gor, vendar nič našel.«³³

V Občini Izoli pa je med številnimi zgodbami zanimiva tudi tista, ki pripoveduje o *nimfi Burji*, ki zaradi nesrečne ljubezni s hrastom še danes močno brije po istrskih in kraških vaseh. Burja je pomembno vplivala tudi na arhitekturne posebnosti istrskih vasi in hiš. Arheologi, ki so raziskovali arheološko najdišče Kašler nad Kortami, povedo, ko v dolini močno brije burja ali maestral, je na Kaštelirju pravo zatišje. Zanimivo kaj ne?

³¹ Morato, Nada. 2002. Mrak eno jutrnja: štorje iz Slovenske Istre, Ljubljana: Kmečki glas, str. 12.

³² Morato, Nada. 2002. Mrak eno jutrnja: Štorije iz Slovenske Istre. Ljubljana: Kmečki glas, str. 48.

³³ Hrvatin, Slavica. 2021. Domačinka iz Kort, Vodnica iz društva Sparžin. Legendo je zaupala v radijski oddaji Zgodba kaštelirja iz Kort nad Izolo, Primorski kraji in ljudje, 14. februar 2021. Več: <https://4d.rtvsl.si/arhiv/primorski-kraji-in-ljudje/174753978>. (Ogled 22. 3. 2021).

Turistično doživetje v Kortah tako povezujemo s številnimi ljudskimi legendami in zgodbami, ki lahko na svojstven in pristen način dopolnijo ponudbo gradišča.

1. DEL

Turistični vodnik sprejme goste ob stari šoli na Kortah. Za dobrodošlico jim ponudi kulinarčno dobrodošlico pripravljeno izpod rok domačih gospodinj Društva Šparžin (npr. ocvrte miške). Gostje se skupaj z vodnikom najprej sprehodijo po vasi in okoliški pokrajini, med potjo jim vodnik na doživet način in v istrskem narečju pripoveduje stare štorije, ki so še poznane med starejšimi Istrani in Istrankami in se nanašajo na zaklade na Kaštelirju. V kolikor v vasi živijo starejši ljudje, ki se določene štorije še spomnijo, se jih vključi v program. Lahko si pomagamo z zanimivimi pripovedkami, zbranimi v knjigi Nade Morato, Mrak eno jutrnja (2002). Poudarek je tudi na zgodbah o vodi, ki ima v folklornem izročilu poseben magičen pomen.

MAGIČNE SKRIVNOSTI VODE

Voda ima v mitskem izročilu poseben značaj, saj po predstavah ljudi velja za pot na drugi svet in mejo med svetovoma živih in mrtvih. Podobno je veljalo za ljudi, ki so živeli v času kaštelirjev, ki jim je bil vodni svet tuj, saj v njem niso mogli ne dihati in ne hoditi, zato je imel velik pomen kot prehod iz sveta ljudi ali živih v svet mrtvih oziroma prednikov ali bogov. Stojeca ali tekoča voda je najbrž simbolizirala prehodnost. Tudi danes se v pogrebnišnih šegah vodo uporablja kot sredstvo za vzpostavitev stikov z onostranstvom. Ob vodnjakih in izvirih so se tudi srečevale vile, škrti in bajne pošasti ter veliki in strašni možje.³⁴ Jih bomo srečali tudi v Kortah?

Gostje spoznavajo, kako so se naši predniki prilagodili burji, ki je ostro pihala med ozkimi ulicam ali odnašala zemljo iz vrtov in njiv. Opazujejo strukturo naselja, smer gradnje starih hiš, arhitekturo hiš, drevesa in rastline na polju. Vodnik jim predstavi funkcijo kamnitih suhih zidov, ki so med drugim preprečili odpihovanje burje iz njiv. Na gradišču spoznajo vlogo in pomen pastirskih hišk. Na travnikih in pašnikih tudi spoznajo dediščino pašništva, kjer so se otroci igrali različne pastirske igre.

2. DEL – postanek na Kaštelirju in spoznavanje arheološkega poklica

Med potjo obiskovalci obiščejo prazgodovinski kaštelir - *Kašler*, kjer si ogledajo suhi zid, gubljo, pastirsko hiško - *kažeto*, otroci pobrskaajo po arheopeskovniku, odrasli pa občudujejo razgled na Sečovlske soline, Šavrinske griče in morje. Mladi pokukajo skozi kukalo in si pričarajo prav poseben fotografski posnetek.

Vodnik iz knjige Mrak enu Jutranja gostom prebere še druge zanimive štorje, ki govorijo o odnosu domačinov do arheološkega najdišča Kašler.

Na Kašlerju, ob arheopeskovniku se lahko nekoliko predstavi poklic arheologa.

³⁴ Hrobat, Katja. Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasi, 2010, str. 128.

3. DEL -

Za zaključek skupina odhiti v bližnjo vašo staro šolo, kjer jih člani društva Šparžin Korte pričarajo posebno presenečenje. Morda se bodo naučili pripraviti okusno istrsko jed ali poseben sladek priboljšek, ki so se ga včasih najbolj razveselili otroci in mladi po duši. Otroci se lahko naučijo pastirskih iger ali naredijo žoge iz blaga, kot jih poznajo v Lanišću (hrvaška Čičarija). Na koncu se posladkajo s suhimi ali svežimi figami in drugim svežim ali suhim sadjem, značilnim za istrsko podeželje.

Gozdni plodovi iz okolice Kort. Utrip iz kulinarčne delavnice v okviru projekta Kaštelir, kjer so obiskovalci spoznali nekaj vrst avtohtonih rastlin in divjih plodov, ki se lahko uporabijo v kulinariki, oktober 2019. Vir: <https://www.facebook.com/kastelir.interregsihr>. (Ogled: 12. 3. 2021.).

Za zaključek, mora vodnik odgovoriti na začetno vprašanje? Kaj je jutranja in zakaj se bojimo mraka?

Vodnik prebere legendo iz knjige Morato Nada, str. 44. Jutranja ali zora je poročna šega in navada razkazovanje dote (posesti), zjutraj po poročni noči. Mrak je bajeslovno bitje, ki se prikazuje ob mraku v obliki osla, konja, psa ali kake druge domače živali. Raste, se dviga, lahko človeka izpodnese in ga nekje drugje pusti.

Cilj programa je, da obiskovalec spozna, kako so naši predniki živeli v sožitju z naravo in kako se je ta stik kazal v folklornem izročilu. Tu se kažejo tudi lokalne posebnosti narečja, moč nadnaravnih sil in posebna lokalna kulinarika, ki se jo na koncu ponudi tudi obiskovalcem.

RAŠPOR - LANIŠČE

TURISTIČNO ARHEOLOŠKO DOŽIVETJE V LANIŠČU

NEPOZABNI DAN V ČIČARIJI: V OBJEMU ZGODOVINE PAŠNIŠTVA IN ZDRAVILNE RASTLINE ENCIJAN

Vse več kmetij, ki se odločajo za vzrejo ovac in koz, zasledimo tudi na Krasu, Istri in Čičariji. Pastirstvo in reja drobnice imajo v teh krajih dolgo zgodovino, saj korenine segajo verjetno že v mlajšo kameno dobo s prihodom prvih pastirjev in poljedelcev. To potrjujejo najdbe kosti drobnice iz jam in spodmolov, v katerih so bivali. V eneolitiku in zgodnji bronasti dobi so poznali sistem transhumance. V času neolitika in zgodnje bronaste dobe se je skupnost, ko je bila paša izčrpana, s čredami premikala na druge, bolj ali manj oddaljene pašnike. S pastirstvom so bili povezani psi visoke rasti, ki so bili podobni sodobnim istrskim ovčarskim pasmam.³⁵

Praksa reje drobnice se je nadaljevala tudi v kasnejših zgodovinskih obdobjih.

Ovčarstvo v Čičariji

V Čičariji je bila zelo poznana ovčereja, kot tradicijo so jo prinesli prebivalci iz svoje prvotne domovine, južne Dalmacije. Čez poletje so ovce pasli doma, pred nastopom zime so se ovčarji s tropi ovac odpravili prezimovat v Istro. Preden so odšli, so imeli doma mašo in spoved. Ovčarji so prišli v značilnih ovčjih kožunih in gugranih. Če je zima dopuščala, so bili doma do božiča ali tudi po božiču. Odvisno je bilo od vremena. Če je začelo snežiti, so se takoj odpravili na pot, da jih ne bi zasnežilo. Potovali so po etapah, da so se ovce spotoma pasle. Domov so prišli na praznik sv. Janeza Krstnika, 24. junija, pred cerkvijo so imeli božji blagoslov in varstvo ovac.

Kako pa zgodovino ovčarstva povezati s Encijanom?

Tudi prvi podatki o rastlini Encian (rumeni svišč, lat. *Gentiana lutea*), rastline iz družine sviščevk (*Gentianaceae*), segajo v 2. st. pr.n.št., ko ga je Ilirski kralj Gentis svetoval kot zdravilo proti kugi. Kasneje je starorimski vojaški zdravnik Dioskurid priporočal pripravke iz sviščevih korenin pri različnih obolenjih jeter in žolčnika, prav tako pa tudi pri ranah, čirih in topih poškodbah. V srednjem veku se je uporabljal tudi pri vročičnih in prsni obolenjih. Danes je encijan strogo zaščitena, samonikla rastlina, ki raste na planinskih travnikih, med skalami in ruševjem v Alpah ter na Krasu (med drugim tudi Čičarija). Da bi preprečili uničevanje in opustošenje naravnega habitata,

³⁵ Fabec, str. 107.

zaradi nenadzorovanega jemanja iz narave ter privabili interes lokalnega prebivalstva za zaščito in nadaljnjo vzgojo, so v občini Lanišče (Čičarija) zagotovili nasade zaščitene rastlin.

So se ovce prehranjevale tudi s Encijanom in drugimi zelišči?

Vsekakor. Najpomembnejše pri tem pa je, da so veliko pestrost rastlinstva na kraških travnikih povezuje tudi z ovci, ki so se zaradi razširjene transhumance oziroma nomadske selitve živine selile iz današnje Bosne in Hercegovine preko Gorskega kotarja v Istro, Čičarijo in Kras. Transhumanca je bila v Sloveniji in na Hrvaškem značilna vse do leta 1987, ko jo prepreči gradnja avtocest, razpad Jugoslavije in nove politična ureditev v devetdesetih letih 20. stoletja. Ovce so pod svojimi kožuhi tudi nosile različna semena rastlin, ki so se potem udomačile na kraških travnikih.

Nepozabni dan v Čičariji vključuje:

1. Sprejem gostov na info točki v Lanišču. Vodnik goste nagovori z zgodbami iz življenja v gradiščih, kjer je pomembno vlogo imela preživetje v naravi in prvi začetki izkoriščanja in kultiviranja naravne krajine. Večjo podrobnost nameni zgodbam povezanih z živinoreja in poljedelstvom.
2. Gostje se sprehodijo po krajši ali daljši botanični poti. Ob poti spoznavajo naravne značilnosti okolja, med drugim so pozorni na zapuščene vrtače. Vodnik seznani goste, da so vrtače za razvoj kmetijstva izkoriščali že v bronasti in železni dobi. V Istri so bile v gradiščih tudi začasne naselbine.
3. Na vrhu Orljak vodnik v sodelovanju z zeliščarjem izvede Botanično turistično doživetje – Učilnica v Naravi.
4. V informacijski točki oziroma centru za promocijo gradišč in tradicionalne rabe zelišč v Čičariji, kjer je tudi manjša kuhinja, gostje podrobno spoznajo Encijan in brin, ki še danes zelo zaznamuje kulturno krajino Čičarije. Iz brinovih jagod se tudi prideluje znano zeliščno žganje – brinjavec. Gostje se lahko preizkusijo v veščinah obiranja oz. tolčenja brinja (jesenski čas).
5. V centru se lahko izpelje nepozabno doživetje za otroke, kjer si otroci sami izdelajo svojo igračo. Iz časopisnega papirja in blaga naredijo pravo istrsko balo (kroglo) in s pomočjo kuhalnice, volne, blaga in traku pa priročno lutko. S lutkami uprizorijo igro iz pravljice Sveti meč pravice (Tina Rožac, 2021), ki je nastala v okviru projekta Kaštelir.

VELE OZIDA – MOŠČENIŠKA DRAGA

OD GRADINE DO MORJA

Kamniti ostanki na hribu Ozida z 224 metri nadmorske višine govorijo v prid prazgodovinskemu izvoru, čeprav namen kamnov ni podrobneje raziskan. Oblika, način gradnje in najdeni drobcji keramike govorijo v prid pomembne stražarske in komunikacijske točke, ki naj bi jo v prazgodovini upravljala Liburnska plemena. Morda se je tu nahajale grobnice v obliki tumula, kjer bi bil pokopan pomemben član skupnosti. Na južnem pobočju hriba je vidnih več konstrukcij suhomontažnih zidov, moderni kamniti zidovi pa se vertikalno spuščajo od vrha in ograjujejo parcele. Na celotnem območju vse do Golovika najdemo majhne terasaste parcele z rodovitno zemljo, obdano s suhimi kamnitimi zidovi, kar ustvarja poseben krajinski element in vabi obiskovalca na sproščen pohod. Tudi zato, ker je iz hriba prelep pogled na celoten Kvarner, Mošćenice, Marinov Breg in Brseč. Iz hriba naj bi liburnska plemena v primeru napadov z morja signalizirala, s požari in drugimi sredstvi komunicirala s okoliškimi kašteliji Apriano, Castua, Grobnico, Tarsatica in Castelmuschio. da so se pripravila na nevarnost.

Vzpona na hrib Vela Ozida (230 m n.v.) tako ponuja potovanje v prazgodovinsko preteklost tega območja in razkriva zgodbo o skrivnostnem železnodobnem ljudstvu, ki je dalo ime celotni regiji in katerega dediščina je do današnjega dne vtkana v kulturo Kvarnerja in Hrvaškega primorja. Ob poti postavljene informacijske table podajajo odgovore na vprašanja, kdo so bili Liburni, kdaj so prišli na to območje, kako je bila organizirana njihova družba ter od česa so živeli na nerodovitnih na skalnatih kraških tleh. Seznanili se boste z razburljivo zgodbo o njihovi pomorski nadvladi na Jadranu, liburnskem kultu in enakopravnosti liburnskih žensk, vojskovanju in mirnem vstopu Liburnov v antični rimski svet ter njihovem združevanju z današnjo kulturo tega prostora.

Prazgodovinskim ljudstvom je življenje v bližini morja omogočalo pridobivanje surovin iz vodnih habitatov. Med pomembnimi jedmi so bile tudi ribe. Pripravljali so jih na različne načine, morda tudi v glini.

Turistično doživetje »Od Gradine do morja« ponuja:

6. Sprejem gostov na info točki. Vodnik goste nagovori z zgodbami iz življenja v gradiščih, kjer je pomembno vlogo imela preživetje v naravi in prvi začetki izkoriščanja in kultiviranja naravne krajine.
7. Gostje se sprehodijo po krajši ali daljši botanični poti. Ob poti spoznavajo naravne značilnosti okolja.
8. Na vrhu hriba Ozida z 224 metri nadmorske višine vodnik v sodelovanju z zeliščarjem izvede Botanično turistično doživetje – Učilnica v Naravi (gl. str. 20).
9. Vodnik goste popelje v bližnjo gostilno, kjer jim domači kuharji pripravijo okusne jedi iz rib, pripravljenih po postopkih, ki so jih poznali v prazgodovini. Po raziskavah arheologov so ribe pekli na način, da so jih zavili v glino in nato pekli na ognju. Več:

Na videoposnetku so prikazani načini priprave jedi v prazgodovini, med drugim je prikazano pečenje postrvi v glini, na preprostem, primitivnem ognjišču. Glina je včasih nudila edini vir za izdelovanja kuhinjskih posod.

Slike so bile posnete na delavnici prazgodovinske kuhinje, v okviru projekta Evropska noč raziskovalcev - Humanistika, to si ti! Prazgodovinske recepte sta preizkusili arheologinji Polona Janežič in Manca Vinazza. Več: <https://www.youtube.com/watch?v=nNNS0Oh4fhs> (ogled 12. 3. 2021).

5. ITINERAR ČEZMEJNIH FESTIVALOV: magične skrivnosti iz življenja v gradiščih - kaštelirjih

OBREDJA, PRAZNIKI, FESTIVALI

ZAKAJ PRAZNOVATI?

Prazniki in festivali nas napolnijo z novo energijo, razbremenijo vsakodnevnih skrbi in dajejo smisel življenju. Beseda praznik pomeni »biti prazen«, zato nas morajo prazniki napolniti s potrebno energijo, sproščenostjo, ljubeznijo. Danes se je vsebina praznikov močno spremenila; velikokrat se sploh ne ukvarjamo od kod izvira določeno praznovanje, saj so pomen praznovanj prekrili površnost in potrošništvo. Poznavanje arhaične vsebine določenega praznika bi marsikatero praznovanje obogatelo s pomembno vsebino povezano s vnovičnim sožitjem z naravo in pomenom magične, duhovne kulture.

PRAZNOVANJA NEKOČ – KAJ LAHKO PRENESEMO V DANAŠNJI ČAS?

Včasih so se praznikov zelo veselili, saj takrat se ni smelo delati, na krožnikih je bila boljša hrana, na domovih se je zbrala celotna družina, popoldne so bile na vasi šagre, opasila ali vaški ples. Praznovanja so se oblikovala že v daljni preteklosti, povezana so bila s čaščenjem narave, ki se je spreminjala glede na letni čas. Ker so bili ljudje z naravo zelo povezani in se bali, da se narava ne bi več prebudila, so s posebnimi obredji častili naravne sile, ki so jih sprva prepoznali v soncu, dežju, gromu, toči idr. naravnih pojavih.³⁶ Prazniki so takrat za človeka pomenili vzpostavitev harmonije z duhom narave, z njenim notranjim življenjem.

Kmalu so spoznali, da se narava spreminja v ritmu cikličnega kroga – se prebuja, dosežek višek, starost in smrt. Sezonske spremembe s »smrtjo« vegetacije, koncem zaloge hrane in podobnim, so na človeka izjemno močno vplivale. Zato so najstarejši prazniki povezani prav z letnimi časi oz. sončnimi obrati, predvsem z zimskim in poletnim solsticijem.

Podobno velja za družbe v bronasti dobi, za katere je veljalo, da so animistične. To pomeni, da duše ali duha niso pripisovali le ljudem, temveč tudi živalim, rastlinam in neživi naravi.³⁷ Na praznovanjih so izvajali različna obredja, ki so bila sestavljena iz obrednega žrtvovanja, molitve, pesmi in plesov. Žrtvovanje je pomenilo zvezo med materijo in duhom, človek daje – žrtvuje, da bi postal podoben bogu, da bi z njim prišel v stik. V bronasti in železni dobi so bili darovi različni – hrana, živali, meči in druga orodja, posode idr.

Ko so menili, da so bogovi dobili svoje, so začeli jesti in piti tudi sami. Pomembno je bilo tudi veseljačenje. V praznovanju je bila združena tudi skupinska molitev, meditacija, posebna simbolika,

³⁶ Ovsec, J., Damjan, Velika knjiga o praznikih, str. 9-14.

³⁷ Oman, Žiga in Darovec, Darko. Življenje v času kaštelirjev: sinteza spoznanj raziskav v projektu Kaštelir, 2020, tipkopis.

nanašala se je na iskanje človekovega praznora, smisla življenja in smrti. Obredje so vodili posebni ljudje, ki so imeli več znanja ali moči pri stikih s nadnaravnimi danostmi. Poimenovali so jih svečeniki, duhovniki, čarovniki, vrači, šamani. Kasneje so lastnosti naravnih sil prevzela različna božanstva, s prihodom krščanstva pa so nekatere lastnosti bogov prevzeli svetniki. Večina praznikov ima tako izvor v češčenju naravnih pojavov.

FESTIVALI, POVEZANI Z ŽIVLJENJEM V GRADIŠČIH – KAŠTELIRJIH

PREDLOGI ZA TEME

Ker so ljudstva v praskupnosti živela z naravo in naravne pojave častile kot božanstva, predlagamo da vsebine festivalov obnavljajo praznike, katerih osnovni pomen leži v spreminjanju letnih časov, položaja sonca na nebu in pomenu rastlin, ki so ob posebnih dnevih imele magične moči.

Tematsko bi praznike lahko razdelili na štiri letne čase: zimski, spomladanski, poletni in jesenski.

ZIMSKI ČAS

ČAS ZIMSKEGA SOLSTICIJA – 21. DECEMBER

Zimski solsticij je dan, ko se sonce pojavi nizko na nebu in nam podarja najmanj svetlobe. Ta prelomen dan, ko je najdaljša noč in najkrajši dan v letu, je za naše prednike veljal kot edino pravo in naravno novo leto. To je bil pomemben dogodek v življenju naših prednikov, ki so častili Sonce, brez katerega ni življenja. Pravijo, da so energije na dan solsticija še posebej močne, zato je bilo na ta dan, ko se sonce ponovno rodi, vezanih veliko obredov.

KURJENJE HRASTOVEGA ČOKA ALI KORENIN – SIMBOL MOČI IN ŽIVLJENJA

V Istri, Brkinih, Čičeriji, Krasu, pa vse do Posočja so do druge svetovne vojne poznali ritual kurjenja hrastovega čoka oziroma korenine. Hrast je namreč predstavljal sveto drevo, njegove korenine pa vir moči in življenja. Poznali so posebne obrede ritje in kopanje čoka, njegov prenos domov oz. do ognjišča, sežig, kropljenje s brinovo vejico. Okoli ognjišča se je zbrala cela družina, si pripovedovala razne pripovedke (pravce, štorije), pekla kose repe, lahko pa so jedli tudi božičen sladek kruh. Čok je moral goreti vse do novega leta, njegov pepel pa so posuli po njivah in vrtovih za boljšo letino. Simbol gorenja čoka je povezan z ognjem in ponekod poznanim ritualom kurjenja kresa, saj se z ognjem vliva soncu dodatne moči za novo življenje.

Danes mnoge gostilne vnovič postavljajo kamine. Za 21. december bi lastniki vaških gostiln lahko oživel staro pogansko navado kurjenja čoka. Obred ritja čoka in njegov prevoz domov bi lahko združil celotno vas. Lastnik in krajani bi nato s skupni močmi v gostilni zakurila čok. Krajani bi del oglja odnesli v svoje peči in tako s pomočjo ognja stkali notranjo povezanost. Lastniki gostiln bi

svoje goste opozorili na ta skupni, vaški ritual in gostom ponudili možnost, da pepel čoka odnesejo domov in posujejo po svojem vrtu za boljšo letino.

ČAS POMLADNEGA ENAKONOČJA – 21. MAREC

Stara ljudstva so večinoma praznovala novo leto meseca marca, na pomlad. Po zimskem mirovanju se prične nov letni cikel, kjer pomlad zaznamuje rojstvo, zima pa smrt. Pomlad nastopi 21. marca, ob spomladanskem ekvinokciju. Spomladi po dolgi zimi spet dočakamo zelenje, cvetje in ptičje petje. Dan je iz dneva v dan daljši. Da bi pozdravili pomlad, so starodavni narodi v velikem obsegu prirejali slavlja. Veljalo je, da se morajo na ta dan zahvaliti soncu za njegove darove.

V naravi se prav tako kot v ljudeh čuti prebujena življenjska moč, ki jo narava simbolizira s prvimi pomladnimi cvetovi zvončkov, žafranov, trobentic, narcis in tulipanov. Pri ljudeh se prebujala **želja po prenovi, obnovi, ljubezni, rasti in brstenju**. Pomlad tudi vsi povezujemo z ljubeznijo, radostjo in vedrino. Spomladanska zelišča naj bi imela veliko moč, zato so aprila nabirali baldrijan, ga posušili in položili v skrinje, predale ali omare. Verjeli so, da bo odgnalo molje in preprečilo, da bi se obleka kasneje strgala. Po hišah se začne spomladansko čiščenje.

VNOVIČNO ROJSTVO NARAVE, NOVE LJUBEZNI, PRIJATELJSTVA IN

Na Krasu se v spomladanskih mesecih odvija festival Divji okusi Krasa (organizira Društvo Planta), katerega vsebino bi lahko povezali z drugimi spomladanskimi vsebinami v Istri in Čičariji.

Tudi korenine velike noče, ki se praznuje v teh dneh, segajo v predkrščansko dobo, ko so verovali v zmago pomladi in poletnih duhov nad zimskimi. Prvine praznovanja, kot so hrup in trušč (regljanje), motiv ognja in luči, najrazličnejše jedi ter pomladne igre, so tako iz poganskega obdobja. Ker so velikonočni prazniki postavljeni v čas, ko se konča zgodnja in se začne prava, zelena pomlad, so določene sestavine povezane z duhovi plodnosti in rasti (velikonočna jajca).

Osrednja tema festivala bi bila čaščenje pomladi, prebujanje narave, vnovična rast divjih in užitnih rastlin. Vsebinsko festivala mora biti pestra, od spomladanskih pohodov po botaničnih poteh in nabiranja zelišč, do organizacije kulinaričnih in zeliščarskih delavnic za pripravo spomladanskih jedi, delavnic za pripravo dišavnic za očiščen in pospravljen dom, delavnic za pripravo zeliščnih mil in drugih izdelkov iz narave, strokovnih predavanj o gojenju okrasnih rastlin, premagovanju spomladanske utrujenosti ali pomenu in moči spomladanskih svetnikov. Vsebinsko festivala bi lahko dopolnile glasbene (etno) skupine, igranje na ljudska glasbila idr., ljudski plesi. Ker so spomladanski večeri in noči še mrzle, se ne priporoča nočnega rajanje, temveč bolj umirjeno in sproščeno vzdušje. Rajanje pa bi se organiziralo v poletnih in jesenskih priložnostih.

ČAS POLETNEGA SOLSTICIJA – 23. - 24. junij

Najdaljši dan v letu je 21. ali 22. junija, ko nastopi poletni solsticij, ki se pri nas imenuje sončni kres ali sončni obrat. Znan slovenski pregovor pravi *O kresi se dan obesi*, kar pomeni da se dan začne krajšati. Kres, ki je najskrivnostnejši dan poletnega obdobja, saj je takrat sonce najvišje, praznujemo po starem izročili 24. junija, medtem ko je 23. junija kresni večer. Kresni dan je povezano s najraznovrstnejšimi šegami, obredi in verovanji.

Gre za najbolj magično obdobje v vsem letu, svoje moči preizkušajo škrti, vile in druga nadnaravna bitja, sam praznik je nabit z magijo in čarovništvom. Ljudstvo je menilo, da mora s čarnimi sredstvi soncu ohraniti moč in mu jo pomnožiti. Takšno magično sredstvo je bil ogenj. Zato so blizu neba, na hribih kurili kresove, da bi sonce prejelo čim več toplote in svetlobe. Fantje so skakali čez ogenj, plesali ... Dekleta pletla in nosila vence, spletene iz rož- rumene barve, ki simbolizirajo sonce. Kresna magija ni bila namenjena le pomagati soncu, temveč tudi človeku in živini.

Kresni dan je bil pravi čas za nabiranje magičnih rastlin. Nabirati jih je bilo treba na tešče, pred zoro, ko je na njih še rosa. Nabira se praprotno seme, divji pelin, omelo in drugo. Kresna praznovanja so povezana tudi z vodo, ki očičuje in ima ta dan posebno moč. Na kresni dan so ponekod čistili vodnjake, potoke in reke, se v njih kopali ali valjali po jutranji rosi.

Marsikje so na ta dan pletli venčke, iz cvetlic s čarobno in zdravilno močjo, sprejeto od sonca. Med njimi so pomembne kresnice ali ivanjščice ter praproti. Cvetlice so zatikali v okna, vrata, venčke pa obešali na hišna vrata. S praproti so pripravili steljo za hlev in živino. S praprotno vodo so se umivali proti bolezni. Posebno moč ima praprotno seme, nabrano v kresni noči, med enajsto in dvanajsto uro. Najboljše je bilo seme praproti, ki je rastlo na križpotju. Nosili so ga v žepih suknjičev, kril, hlačah, klobukih, na rutah. Pomagalo na bi proti hudiču, streli, začaranju...

S sprejemom krščanstva se je kresni dan s svojimi poganskimi šegami spremenil v dan čaščenja sv. Janeza Krstnika oziroma sv. Ivana, kot se na Primorskem pravi Janezu Krstniku. Zato so po ljudskem pripovedovanju kresove kurili na Ivanovo ter pletli ivanove venčke.

PLETENJE IVANOVIH VENČKOV

Na Krasu in Istri je bila navada, da so žene in dekleta na dan pred godom sv. Janeza Krstnika pletle Ivanove venčke. Ritual so pred leti obnovili v Štanjelu. Dogodek bi lahko dopolnili z novimi vsebinami povezanimi s prazgodovinskimi rituali in življenjem. V Kortah bi praznik sv. Ivana povezali z vodo (v Kortah so številni zbiralniki vode, člani društva pripravljajo pohod okoli zbiralnikov), ki ima na ta dan posebno, magično moč.

Žlahtno izročilo svetoivanskih venčkov (več gl. Iztok, Ilich, *Žlahtno izročilo svetoivanskih venčkov*. V: *Kras in Brkini za radovedneže in ljubitelje*, 2014, str. 241-243).

JESENSKO ENAKONOČJE - 21. SEPTEMBER

Jesensko enakonočje naznanja konec poletja in začetek jeseni. Po vinogradnih območjih se začnejo (lahko že zaključujejo) trgatve, kmetje začnejo s pospravljanjem poljskih pridelkov, omamlja nas vonj po zrelem sadju in pečenem kostanju. Narava nas vsako leto znova presenetijo z zlatorumenimi in škrlatnimi barvami, zapiha že hladen zrak.

Skozi tisočletja so naši predniki častili enakonočja in na ta dan obrede namenjali v zahvalo za bogato letino. Pokazali so, da vsak trud obrodi sadove. Če smo skozi leto dobro sejali, lahko jeseni žanjemo in obiramo sadove. S prihodom krščanstva je lastnostih jesenskih božanstev prevzel sv. Martin, ki goduje ravno v času ko se iz mošta naredi vino, shrambe so že polne ozimnice, s polja pa pobrani še zadnji pridelki (npr. repa, zelje, buče). Ker so v poganskih časih ponekod veselje ob zaključku poljskih del proslavili s pojedino in se tako zahvalili božanstvom za obilno letino, se je tudi za martinovo uveljavil rek, da je na martinovo pust.

**ZAHVALA ZA OBILNO LETINO, ČAS ZA POČITEK IN NOTRANJO UMIRITEV –
»vsak trud obrodi sadove. Če smo skozi leto dobro sejali, lahko jeseni žanjemo in obiramo
sadove«**

Jesenski festival lahko naznanja zahvalo za darove narave, uživanje sadov narave in pripravo na počitek. Življenje rastlin se umiri, drevesa odvržejo staro listje. Ljudje so se včasih zaprli v svoje domove, ob ognjiščih so popravljali stara orodja, pletli koše in košare, ženske so pletle volnena oblačila. Ob dolgih večerih so none svojim vnukom pripovedovale strašljive, a poučne pravljice. Na dvoriščih so se oglasili kriki prašičev, saj se je začel čas priprave svinjskih suhomesnih izdelkov. Po kleteh se je kisalo zelje in repo, na ognjiščih in štedilnikih sušilo sadje in na gmajnah se je pobralo še zadnje gozdne plodove in zelišča, uporabne za zeliščne čaj in likerje. Marsikje so kuhali žganje, obirali oz. tolkli brin in pripravljali okusen brinjavac.

Posebni obredi so bili poznani v krajih z ovčjerejo in transhumance, ko so se ovčarji pripravljali za odhod iz svojih domačih krajev in pašo svojih ovac v toplejših krajih. Zato so doma prejeli še zadnji blagoslov, saj se marsikje do naslednjega poletja niso več videli. Spomin na transhumance bi lahko obeležili s novimi vsebinami, povezanim s pašništvom (pastirske igre, pastirska hrana, izdelki iz volne, pastirske hiške ipd.).

Tema jesenskega festivala bi lahko skozi različne aktivnosti – delavnice pokazala načine shranjevanja poljedelskih pridelkov, gozdnih sadežev (šipek, gobe, brinove jagode), pripravo zeliščnih izdelkov za krepitev imunskega sistema. Obiskovalci bi se lahko učili izdelovanja košar iz bekovih vej in drugih naravnih materialov. Za otroke bi bile pripravljene delavnice pripovedništva. Za moški svet bi bile organizirane delavnice o uporabi žganja za pripravo likerjev, dekleta pa bi se učile ročnih spretnosti s volneno nitjo. Za zaključek bi se vsi družili ob dobri, z jesenskimi darovi, obleženo mizo in tako posnemali nekdanja jesenska, zahvalna slavlja.

6.ČEZMEJNA DESTINACIJA –

Dežela gradišče – kaštelirjev: v objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti

Vsako pilotno območje (Štanjel, Korte, Lanišče, Mošćeniška draga) slovi po svojih kulturnih in naravnih posebnosti. V sodobnem, globalnem svetu je potrebno kulturne edinstvenosti ohranjati in vzdržno razvijati. Lokalno prebivalstvo jim mora prepoznati in ovrednotiti. Predstavljajo pomemben element kulturne/socialne identitete, ki je temelj povezane skupnosti. Brez ozaveščenih in povezanih krajanov je težko razvijati edinstvene 5-zvezdična turistična doživetja. Lokalno prebivalstvo daje načinu življenja in tamkajšnji kulturi pristen in svojstven element.

Sodoben način življenja in premagovanje sodobnih razvojnih izzivov pa zahteva tudi povezovanje. Govorimo o povezovanju in sodelovanju med sektorji (javnim, zasebnim, volonterskim) in med kraji, regiji, državami. Na področju turizma se spodbuja povezovanje med destinacijami, saj je tako lažje oblikovati pestro turistično ponudbo in zadržati tuje obiskovalce. Raziskava je pokazala, da bi pilotna območja s skupno turistično ponudbo lahko gradila na skupnih temah, ki sicer kažejo lokalne specifičnosti, vendar jih je moč povezati v skupne vsebine.

SKUPNE ČEZMEJNE TEME ZA UTRDITEV SKUPNE DESTINACIJE

Te skupne teme so:

- 1. TRADICIONALNA UPORABA KAMNA za gradnjo monumentalnih kamnitih obzidij okoli gradišč, razvoj tehnike suhogradnje** – gradnje brez veziva, ki se je nadaljevala tudi pri kasnejši gradnji suhih zidov, značilnih za krajino Krasa, Istre, Čičarije in Kvarnerja.

Suhi zid je zid grajen brez veziva, ki predstavlja najpreprostejšo grajeno strukturo v kulturni krajini. V preteklosti so suhi zidovi nastali s čiščenjem gmajin in travniških površin ter njihovo pripravo za obdelovalne površine – njive in pašnike. Danes se je funkcija suhih zidov marsikje izgubila, ostajajo pa pomemben element naše kulturne dediščine, ki je ne smemo izgubiti. Njeno pomembnost je prepoznal tudi UNESCO in leta 2018 suhogradnjo vpisal na reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Nominacija za vpis na seznam je povezala osem evropskih držav, tudi Slovenijo in Hrvaško.

V sodelovanju s Partnerstvom Kraške suhozidne gradnje in člani različnih društev se lahko Turistično botanično doživetje nadgradi z delavnico o učenju tehnik suhogradnje. Izvedlo bi se jo lahko v Kortah, kraški gmajni ali pašnikih v Čičariji.

2. ZGODBE PAŠNIŠTVA – DEDIŠČINA IZ PAŠNIKOV IN GMAJN (pastirske otroške igre, pastirske šege in navade ob transhumanci, nastanek skupnih pašnikov, ročni izdelki iz volne, kulinarčni izdelki iz ovčjega mleka, uporaba ovčjega mesa idr.)

Pašniki na Krasu, Istri in Čičariji ne predstavljajo le bogatih zakladov pestrih rastlinskih vrst, temveč tudi kraje, kjer so otroci preživeli nepozabne otroške dni, ko so v družbi z sovrstniki ali brati in sestrami pasli živino. Na pašnikih so pekli krompir, izdelovali piščali in frače, se skrivali in pridobivali različna preživetvena znanja. Prve oblike pašništva in nomadske oblike živinoreje so poznali že v času gradišč. Transhumanca tudi vključuje šege in navade povezane z odhodom in prihodom ovčarjev in njegovih ovac iz/v domači kraj. Pomembno nesnovne elemente dediščine pa predstavljajo večšine izdelave volnenih izdelkov, kot so šali, nogavice, kape in rokavice. Pri tem svojstven pečat doda kulinarika in izdelki iz ovčjega mesa in mleka.

Pilotna območja lahko za šolske skupine organizirajo izobraževalno delavnico **UČILNICA V NARAVI - OPAZUJ, SPOZNAJ IN IGRAJ SE PASTIRČKE**

Ponudniki na pilotnih območjih lahko vsebino **SPOMLADANSKEGA IN JESENSKEGA FESTIVALA** namenijo dediščini pašništva, saj je je paša živine začela v spomladanskih časih, končala pa jeseni.

3. ZNANJA O UPORABI ZELIŠČ IN UŽITNIH DIVJIH RASTLIN V KULINARIČNE, ZDRAVILNE IN LEPOPOTNE NAMENE

Zdravilne rastline so našim prednikom tisočletja nudile pomoč pri domačem zdravljenju, poleg tega pa so dajale še mnoge druge koristi: hrano, snov za omamo, naravno lepoto, material za gradnjo ali nit za prejo. Nekoč so užitne divje rastline nabirali na pašnikih, travnikih in gozdovih, sčasoma so jih kot kulturne rastline začeli gojiti na vrtovih ali poljih. Skupaj s kulturnimi rastlinami se je širilo tudi znanje o njihovi pridelavi in uporabi, kar je vplivalo na kulturo in način življenja naših prednikov. Hkrati so bila tradicionalna poljedelska opravila povezana z ljudskim verovanjem in praznovanjem, iz česar so se razvile tudi najrazličnejše šege in navade.

Tradicionalno znanje o uporabi užitnih divjih rastlin in zelišč, naše pomembne kulturne in naravne dediščine, se je včasih prenašalo iz roda v rod, danes lahko nova spoznanja pridobimo na delavnicah, kjer se obiskovalci na izkustven način naučijo različnih znanj: nabiranje rastlin v naravi, način sušenja užitnih divjih rastlin, zdravilne učinke, uporaba rastlin v prehrani, domači lekarni in osebni lepoti.

Pilotna območja lahko za domače prebivalstvo in tuje obiskovalce izvedejo turistično botanično doživetje **UČILNICA V NARAVI - OPAZUJ, SPOZNAJ IN IZKUSI OBJEM NARAVE**

4. SKLEDA – LONČARSKI IZDELEK IZ ČASA BRONASTE IN ŽELEZNE DOBE

V okviru projekta kaštelir je bila poustvarjena prazgodovinska skleda, kjer smo združili ščepec kraške in istrske zemlje, vodo in moč ognja, arheološka spoznanja, keramične raziskave (Alenke Gololičič) in spretnost domačih rok (varovancev iz socialnega zavoda Dom na Krasu). Poustvarili smo edinstveno prazgodovinsko skledo s bradavičko, kot so jo ljudstva s istrskih in kraških gradišč

poznala v obdobju srednje bronaste in starejše železne dobe. S prostoročno tehniko so najprej oblikovala preproste kuhinjske sklede, kasneje pa jih z različnimi vzorci tudi umetelno okrasili. Zato skleda v sebi nosi nešteto vrednot. Predstavlja del arheološke dediščine, ko so naši predniki z uporabo naravnih materialov in lastnim znanjem prispevali pomemben korak k razvoju lončarske obrti in izdelkov, ki še danes predstavljajo simbol bivanjske kulture.

5. PRAZGODOVINSKI KROŽNIK pripravljen iz sestavin, ki so jih poznali že prebivalci v življenju gradišč-kaštelirjev.

KAJ JE ARHEOLOŠKA KULINARIČNA DEDIŠČINA?

Priznati je treba, da s težavo lahko odgovorimo na vprašanja, kako so ljudje v praskupnosti sestavljali jedilnike, kdaj so jedli, koliko so se držali receptov, kako so začinili jedi oziroma katerim jedem so sploh izboljšali okus z divjimi rastlinami in soljo.

Vsako obdobje v praskupnosti (kamena, bakrena, bronasta in železna doba) je imelo svoje specifičnosti, ki so bile odvisne od tehnološke razvitosti, srečevanja s drugimi kulturami, preseljevanja, vpliv sosednjih prazgodovinskih kultur in skupnosti. V zahodni Sloveniji je bil močan vpliv iz prostora današnje Italije in Sredozemlja. V okviru projekta smo poustvarili prazgodovinsko jed, kjer smo na podlagi arheoloških spoznanj iz življenja v gradiščih – kaštelirjih, povezali sestavine, ki so jih zagotovo že poznala naša prazgodovinska ljudstva. Sestavljena je iz mesa ovce in kozlička, dodana je jušna osnova, ogromno zelenjave s piro ali ječmenom. Svojevrsten okus dodajajo domača zelišča, nabrana na kraški gmajni ali istrskih pašnikih.

6. MISTIČNE ZGODBE

Med starejšimi ljudmi so se ohranile številna ljudska izročila – pravce, štorije oz. pripovedke, ki med drugim pripovedujejo o nekdanjem načinu življenja na podeželju, mističnem ustvarjanju sveta, nenavadnih bitjih, živečih na ruševinah. Ker si ljudje niso znali razložiti kupe kamenja na obronkih gozdov ali pašnikov, ki so bili ostanki gradišč, so menili, da je tam bil grad ali prebivališča zgodovinskih in drugih pomembnih oseb. V zgodbah so tudi predstavljeni najbolj značilni snovni in nesnovni elementi, ki zaznamujejo kulturno krajino.

Mistične zgodbe povezane s ljudskim izročilom predstavljajo pomembno popestritev pri predstavitvi krajine oziroma destinacije, saj na hudomušen, prisrčen način predstavijo prostor in nekdanje življenje ljudi. Posebnost zgodb je tudi njihova interpretacija v narečnem jeziku, ki jo lahko izvedejo zgolj domačini. Zato je priporočljivo, da jih pripovedujejo starejši ljudje, kar turističnemu doživetju omogoča vključitev lokalnega prebivalstva in možnost, da obiskovalci stopijo v kulturo tamkajšnjega bivanja.

7. TEME FESTIVALOV POVEZANE S SPREMINJANEM LETNIH ČASOV IN MOČJO SONCA

Festivali so skozi zgodovino imeli pomembno vlogo v družbi. Včasih so bili bolj ciljno usmerjeni, namenjeni praznovanju in čaščenju ritualov in tradicije. Bili so označeni kot dan zahvale z obdarovanjem, saj naj bi bili med obdobjem festivalov bogovi zelo radodarni.

V današnjem času je pomembno, da festivali imajo tudi izobraževalno noto, vendar učenje in pridobivanje novega znanja mora biti podano na zanimiv, zabaven, ustvarjalen način.

V okviru destinacije Dežele gradišč – kaštelirjev naj bi bile vsebine festivalov povezane z menjavo letnih časov, vzpostavitev ponovnega stika z naravo, razumevanjem pomena ohranjanja in vzdržnega razvoja naravnih virov ter uporabo ljudskega znanja in tradicije. V dokumentu so predlagani festivali na temo zimskega in poletnega solsticija ter spomladanskega in jesenskega enakonočja. Tema pa naj bi predstavljale dediščino življenja v gradiščih, vendar interpretirano na sodoben, ustvarjalen način.

TURISTIČNI PROGRAMI:

ŽIVLJENJE V ČASU GRADIŠČ-KAŠTELIRJEV »V objemu narave, kamna in magičnih skrivnosti«

Predlogi predlaganih turističnih paketov slonijo na pripravljenih turističnih produktih (botanične poti, obnovljena gradišča, vsebine info-interpretacijskih točk, mobilne aplikacije idr.) ter oblikovanih turističnih doživetij, tj. izkustvenih delavnicah.

Enodnevni, dvodnevni in večdnevni paketi se lahko sestavijo iz različnih doživetij, ki smo jih oblikovali v posameznih pilotnih območjih.

ENODNEVNI IZLETI

PRAZGODOVINSKO DOŽIVETJE V ŠTANJELU - »Od prazgodovinske najdbe do gastronskega užitka in turističnega spominka«

Vodnik obiskovalce sprejem na štanjelskem placu v starem delu vasi. Nagovori jih s zgodbo o dečku Aviko. Sledi ogled zgornjega, utrjenega dela vasi.

1. VODEN OGLED PO ŠTANJELU – Štanjel skozi čas

- Vodnik gostom pokaže maketo vasi in jim na kratko predstavi zgodovino vasi. Sledi točkam na Info-tablah.
- Vodnik skupaj z gosti stopi do Gledanice, kjer jim predstavi spoznanja iz časa prazgodovine. Od tu imajo obiskovalci lep razgled na širše območje in bolje razumejo strateško lego Štanjela v zgodovinskih obdobjih.
- Iz Gledanice se obiskovalci odpravijo v Kobjiljski stolp.

2. IZVEDBA TURISTIČNEGA ARHEOLOŠKEGA DOŽIVETJA - izkusi se kot lončarski mojster (lončarska del

- Vodnik obiskovalce popelje do Kobjiljskega stolpa, kjer si najprej ogledajo stalno razstavo o Štanjelskem gradišču in pomembnih mejnikov v zgodovini Štanjela.
- Obiskovalce nagovori domača keramičarka, predstavi jim ločene posode iz časa prazgodovine, povabi jih k pripravi lončarske skleda, lončka ali nakita.

3. GURMANSKO DOŽIVETJE

- Po zaključku delavnice se obiskovalcem ponudi kosilo – prazgodovinski krožnik. Lokalni kuharski mojster jim predstavi

4. SPREHOD PO KRAJŠI BOTANIČNI POTI IN FABIANIJEVI POTI DO KOBDELJSKEGA GRADIŠČA

S KOLESOM OD ŠTANJELSKEGA GRADIŠČA DO VOLČJEGRAJSKE GRIŽE

1. SPREJEM GOSTOV V ŠTANJELU

Vodnik sprejme obiskovalce v Štanjelu, povabi jih na prazgodovinski zajtrk v gostilni v gradu Štanjel, kjer gostje zaužijejo kavo in energetska tablico narejeno iz sestavin, ki so jih arheologi našli v štanjelskem gradu. Predstavi jim kolesarsko pot od Štanjela do Volčjega Gradu in nazaj. Gostje v Štanjelu najamejo turistična kolesa.

2. OD ŠTANJELA DO KOBJEGLAVE

- a) Gostje se podajo prosti Hruševici, Tupelčam in Kobjeglavi. Opazujejo značilnosti kraških vasi in kraške arhitekture.
- b) V Kobjeglavi jih sprejme domačin, član lokalnega društva Kraški Slavče, g. Jože Abram (domačin, dober poznavalec lokalne zgodovine, upokojeni učitelj). Popelje jih po vasi, ogledajo si tematsko pot – pot kalov, spoznajo pomen vode na Krasu.

2. IZVEDBA TURISTIČNEGA BOTANIČNEGA DOŽIVETJA - opazuj, spoznaj in doživi objem narave.

- a) Gostje se s kolesom odpeljejo proti do Coljave pri Komnu, kjer jih pričaka domač zeliščar. Skupaj se odpeljejo do bližnje gmajne, kjer je pastirska hiška.
- b) Obiskovalci se udeležijo turističnega botaničnega doživetja. Na gmajni tudi imajo manjšo pogostitev – kraško marendo kot so jo včasih zaužili kraško kosci.
- c) Na bližnji kmetiji v Coljavi imajo možnost priprave mešanice zeliščnih čajev ali zeliščnega likerja. Pripravijo si svoj turistični spominek.

3. PRIHOD NA DEBELO GRIŽO V VOLČJEM GRADU

- a) Obiskovalci pot nadaljujejo proti Volčjemu Gradu, kjer jih predstavnik turističnega društva Debela Griža ali predstavnik Zasebnega zavoda Krasen Kras predstavi gradišče Debela griža. Sprehodijo se po gradišču ali daljši poti – POT KAMNA, ki so jo oblikovali člani društva Debela Griža.
- b) Sledi kosilo na turistični kmetiji v Gorjanskem ali v gostilni v Komnu.

4. ODHOD NAZAJ V ŠTANJEL

- a) Vzdržljivi kolesarji pot nadaljujejo čez Zagrajec, Vojščico, Temnico, Branik, Pedrovo, Štanjel – po kaštelirski poti: Krog komenskih gradišč (gl. <https://map.kastelir.eu/sl/node/206>).
- b) Manj vzdržljivi kolesarji iz Komna nadaljujejo proti Malemu Dolu, Tomačevici, Lukovcu, Štanjelu.

OSTALE MOŽNOSTI

PLISKOVICA, KOSOVELJE: Obiskovalci lahko po končanem turističnem botaničnem doživetju v Coljavi pri Komnu nadaljujejo kolesarsko pot proti Pliskovici in Kosoveljem. Tam jih pričaka lokalni vodič iz Društva turističnih vodnikov s Krasa in Brkinov. Goste popelje po Pliskini poti, podrobno jim predstavi gradišče v Kosoveljah. Pripoveduje jim domače ljudske zgodbe o hrastu in mejah.

SVETO: Iz Komna se lahko obiskovalci podajo še v Sveto, kjer je znamenita osmerokotna cerkev sv. Tilha in prazgodovinsko gradišče Martinišče.

PRAZGODOVINSKO DOŽIVETJE V KORTAH – Od »jutranje« do mraka

Vodnik obiskovalce sprejem v središču Kort. Nagovori jih z zgodbo o *Sveti meč pravice*, v kateri nastopajo Aviko, Dita in amulet s podobo psa (avtorica Tina Rožac, 2021). Po zgodbi jih popelje na kaštelir nad Kortami – Kašlir.

1. OGLED KAŠTELIRJA NAD KORTAMI

Priporoča se, da se ogled kaštelirja začne pri jutranji zori, ko sonce skrivnostno obsije Kašlir in okolico. Vodnik predstavi zgodovino Kašlerja, arheološke raziskave, najdbe, seznanjeni jih s tehnikami suhe gradnje, pastirskimi hiškami, istrskim kužkom, arheološkimi izkopaninami. Od tu je tudi lep razgled na morje, Sečovlje, Šavrinske griče.

2. VODEN OGLED PO VASI – VODNIK VKLJUČI PRAVLJICO O BURJI NIMFI.

Vodnik obiskovalcem najprej predstavi zgodbo o nimfi Burji, saj je glede na burjo tudi odvisna arhitekturna podoba vasi. Vodnik obiskovalce pelje po vasi Korte in okolici. Ob vsaki pomembni kulturni ali naravni točki jim pripoveduje razne ljudske zgodbe in pravljice. Poudarek je tudi na zgodbah o vodi, ki je svojo magično moč imela tudi v času življenja v gradiščih. Voda je pomembno zaznamovali prebivalci istrskih vasi. Predstavi se njen magični pomen za sv. Janeza Krstnika – Ivanovo. Ljudske zgodbe lahko pripovedujejo domačini in se s tem vključijo v turistično dogajanje po vasi. Pomembno je, da obiskovalci s različnimi ljudskimi pripovedki spoznajo življenje na istrskem podeželju. Več pozornosti lahko tudi namenijo istrskemu oslu-muši in volu – boškarinu – simbolu trdega dela na kmetiji.

3. IZVEDBA KULINARIČNE DELAVNICE S SESTAVINAMI, KI SO JIH POZNALI V ČASU ŽIVLJENJA V KAŠTELIRJIH.

Sledi prihod v Korte, kjer člani društva za obiskovalce pripravijo zeliščarsko ali kulinarico delavnico. Tema so kulinarici priprava sestavin, ki so jih poznali že v času gradišč – kaštelirjev. Obiskovalci si sami pripravijo prazgodovinsko malico in/ali kosilo. Po potrebi sledi kosilo v bližnji gostilni, kjer goste postrežejo s prazgodovinskim krožnikom ali prazgodovinskim menijem.

NEPOZABNI PRAZGODOVINSKI DAN V ČIČARIJI

1. SPREJEM GOSTOV V LANIŠČU

- a. Vodnik goste nagovori z zgodbami iz življenja v gradiščih, kjer je pomembno vlogo imela preživetje v naravi in prvi začetki izkoriščanja in kultiviranja naravne krajine. Večjo podrobnost nameni zgodbam povezanih s razvojem kmetijstva.

2. SPREHOD PO DALJŠI ALI KRAJŠI BOTANIČNI POTI

- a) Gostje se sprehodijo po krajši ali daljši botanični poti. Ob poti spoznavajo naravne značilnosti okolja, med drugim so pozorni na zapuščene vrtače. Vodnik seznani goste, da so vrtače za razvoj kmetijstva izkoriščali že v bronasti in železni dobi. V Istri so bile v gradiščih tudi začasne naselbine.
- b) Na vrhu Orljak vodnik v sodelovanju z zeliščarjem izvede Botanično turistično doživetje – Učilnica v Naravi, opazuj, spoznaj in doživi objem narave.

3. ZELIŠČARSKA DELAVNICA

- c) V informacijski točki oziroma centru za promocijo gradišč in tradicionalne rabe zelišč v Čičariji, kjer je tudi manjša kuhinja, gostje podrobno spoznajo Encijan in brin, ki še danes zelo zaznamuje kulturno krajino Čičarije. Iz brinovih jagod se tudi prideluje znano zeliščno žganje – brinjavec. Gostje se lahko preizkusijo v veččinah obiranja oz. tolčenja brinja (jesenski čas).
- d) V centru se lahko izpelje nepozabno doživetje za otroke, kjer si otroci sami izdelajo svojo igračo. Iz časopisnega papirja in blaga naredijo pravo istrsko balo (kroglo) in s pomočjo kuharice, volne, blaga in traku pa priročno lutko. S lutkami uprizorijo igro, ki se nanaša na način življenja v gradiščih.

MOŠČENIŠKA DRAGA - VELE OZIDA – Od gradine do morja

1. Voden ogled po botaničnem parku v Mošćeniški Dragi, pogovor o botaniki hrvaške Istre.

Vodnik svoje goste sprejme ob botaničnem parku, kjer jih najprej nagovori z zgodbo iz pravljice Sveti meč pravice (Tina Rožac, 2021). Nato jim predstavi zelišča, ki so bila že poznana v času gradišč.

2. Sprehod po daljši ali krajši botanični poti do Vale Ozida,

Vodnik goste povabi na daljšo botanično pot do Vale Ozida, ob poti jim predstavi info table in v življenja Histrov in Liburnov (ogled info-tabel).

3. Izvedba Turističnega botaničnega doživetja – Učilnice v naravi: opazuj, spoznaj in doživi objem narave.

Ob poti se tudi izvede botanično doživetje –Učilnica v naravi.

4. GURMANSKO DOŽIVETJE

5. Ob prihodu nazaj se obiskovalcem ponudi kosilo – prazgodovinski krožnik. Lokalni kuharski mojster jim predstavi različnih jedi iz morskih sestavin, ki so jih poznali v času gradišč.

VEČDNEVNI IZLETI

OD KRAŠKEGA GRADIŠČA DO ISTRSKEGA KAŠTELIRJA

1. DAN – OGLED KRAŠKIH GRADIŠČ

Prenočitev v Štanjelu in okolici.

- a) Zajtrk v gradu v Štanjelu, izvedba turističnega programa Skozi Štanjel, skozi čas s prazgodovinskim doživetjem, zaključek v restavraciji v Gradu v Štanjelu, ponudba prazgodovinske jedi.
- b) V program se lahko še vključi ogled gradišča v Kobdilju, gostje se do gradišča sprehodijo po Fabianijevi poti.
- c) V popoldanskih urah sledi ogled gradišča Vahte v Kazljah. Do Kazelj se priporoča uporaba električnih koles. V Kazljah se izvede turistični program, kot sta ga predlagali turistični vodnici s Krasa in Brkinov Alenka Gabrielčič Ščuka in Daša Čok.
- d) Zaključek na turistični kmetiji v Coljavi, prenočitev v Štanjelu.

2. DAN – PARK ŠKOCJANSKE JAME

- a) Prevoz z avtobusom do Štorij, v gostilni v Štorjah postrežba s kraškim zajtrkom, ki vsebuje sestavine, ki so jih poznali že v času gradišč (užitne divje rastline).
- b) Prevoz do Parka Škocjanske jame, ogled Škocjanskih jam, arheološkega muzeja in kulturnih ostankov iz Mušje jame. Kosilo v restavraciji v Matavunu.
- c) V popoldanskih urah ogled Mitskega parka v Rodiku in gradišča na Socerbu. Ogled znamenitosti ob Kraškem robu.
- d) Prevoz do Izole ali Kort, večerja v morski restavraciji.

3. DAN – KORTE – od »jutranje« do mraka

- a) Prihod v Korte, ogled sončnega vzhoda na Kašlerju nad Kortami.
- b) Izvedba delavnice o suhi gradnji, predstavitev poklica arheologa, brskanje po arheopeskovniku.
- c) Pod vodstvom lokalnega vodnika ogled okolice Kort, vodnih virov in vasi. Poudarek na pripovedovanju domačih zgodb in legend o življenju na istrskem podeželju.
- d) Kosilo v bližnji restavraciji.
- e) Ogled Pokrajinskega muzeja v Kopru, poudarek na predstavitvi zanimivosti iz časa prazgodovine. Po želji najem lokalnih koles in kolesarjenje po Šavrinskih hribih. Možnost ogleda bližnjih gradišč.
- f) Prenočitev v Izoli ali Kortah (Stara šola).

4. DAN – ČIČARIJA

- a) Po zajtrku odhod v Čičarijo, mesto Rašpor in Lanišće
- b) Ogled vasi, pogovor o življenju v Čičariji, predstavitev zgodovine naseljevanja Čičarije, predstavitev šeg in navad povezanih s transhumanco, predstavitev zgodovine ovčarstva. Kosilo v bližnji restavraciji, poudarek na lokalnih jedeh.
- c) V popoldanskih urah sprehod po daljši botanični poti do trdnjave, ki je bila zgrajena na nekdanjem gradišču. Izvedba botaničnega doživetja – učilnica v naravi. Spoznavanje in nabiranje užitnih divjih rastlin.
- d) Izvedba zeliščarske delavnice v informacijski točki oziroma centru za promocijo gradišč in tradicionalne rabe zelišč v Lanišču, kjer je tudi manjša kuhinja. Gostje podrobno spoznajo Encijan in brin, ki še danes zelo zaznamuje kulturno krajino Čičarije. Naučijo se izdelavo brinovca – zeliščnega žganja iz brinovih jagod. Gostje se lahko preizkusijo v veščinah obiranja oz. tolčenja brinja (jesenski čas). Kuhajo tradicionalne Čičke jedi
- e) V centru se lahko izpelje nepozabno doživetje za otroke, kjer si otroci sami izdelajo svojo igračo. Iz časopisnega papirja in blaga naredijo pravo istrsko balo (kroglo) in s pomočjo kuharice, volne, blaga in traku pa priročno lutko. S lutkami uprizorijo igro, ki se nanaša na način življenja v gradiščih.
- f) Spanje v Čičariji.

5. DAN – MOŠČENIŠKA DRAGA

- a) Prihod v Moščeniško Drago, sprejem v Informacijski točki in arheobotaničnega parka v središču mesta.
- b) Pohod na bližnje gradišče na hribu Ozida. Gostje ob poti tudi nabirajo zelišča in užitne divje rastline.
- c) Kosilo v bližnji restavraciji, poudarek na ribjih jedeh pripravljenih na način kot so jih v času gradišč (zavitih v glini).
- d) V popoldanskem času možnost kopanja v morju, kolesarjenja ali obiska naravnega parka Učke.

Dvodnevni paketi

ŠTANJEL – ŠKOCJANSKE JAME – KORTE

Paket povezuje ponudbo v Štanjelu, ogled Škocjanskih jam in Mitskega parka v Rodiku (1 dan). Drugi dan pa ogled gradišča v Kortah in kolesarjenje po poti Šavrinski kaštelirji.

LANIŠČE – UČKA – MOŠČENIŠKA DRAGA

Paket vsebuje Nepozabni prazgodovinski dan v Čičariji in izvedba botaničnega doživetja z zeliščarsko delavnico (1. dan). Drugi dan sledi ogled gradišča Vale Ozida v Moščeniški Dragi, kopanje v morju ali kolesarjenjem po kaštelirski poti – S pogledom na Kvarner (<https://map.kastelir.eu/sl/node/700>).

7. STRATEGIJA TRŽENJA TURISTIČNIH PRODUKTOV IN PROGRAMOV

VIZIJA DESTINACIJE – »DEŽELA PRAZGODOVINSKIH GRADIŠČ-KAŠTELIRJEV«

Dežele prazgodovinskih gradišč – kaštelirjev bo postala edinstvena čezmejna turistična destinacija na Krasu, Brkinih, Čičariji, Istri in Kvarnerju, kjer bodo domačini in turisti stopili v stiku z naravo, začutili nekdanji utrip življenja v gradiščih -kaštelirjih (2.000/1500 pr.n.št), spoštovali in spoznavali oživljeno in poustvarjeno arheološko dediščino ter radi prisluhnili mističnim, ljudskim pripovedkam, pravljicam in mitom. Turistični ponudniki bodo zagotovili pristna, edinstvena in kakovostna arheološka, botanična in kulinarčna doživetja z vsebinami povezani z življenjem v gradiščih-kaštelirjih. Kakovostna doživetja bodo dolgoročno vplivala na razvoj destinacije, prepoznane v širšem mednarodnem prostoru.

CILJ STRATEGIJE:

Kakovostno razvijati, promovirati in tržiti doživetja in pakete, ki poudarjajo stik z naravo, ki so ga ljudstva iz časa gradišč – kaštelirjev že poznala, pomen uporabe kamna, ki je močno zaznamoval kulturno krajino Krasa, Istre, Čičarije in Kvarnerja ter s pomočjo festivalov oživljajo magične skrivnosti prazgodovinskih ritualov in drugih zgodbe.

OPERATIVNI CILJI SO:

- **Operativni cilj 1:** Ozaveščanje, opolnomočenje, izobraževanje lokalnega prebivalstva in turističnih ponudnikov o arheoloških, zgodovinskih, etnoloških spoznanjih o življenju v gradiščih-kaštelirjih iz obdobja bronaste in železne dobe.
- **Operativni cilj 2:** Boljše sodelovanje med krovnimi turističnimi organizacijami in krajevnimi skupnostmi, kjer se nahajajo gradišča, turističnimi in dediščinskimi društvi, zasebnimi zavodi in drugimi turistični ponudniki (gostinci, vodniki, ponudniki nastanitev idr.).
- **Operativni cilj 3:** Vključevanje pripravljenih doživetij in programov v celovito turistično ponudbo Krasa, Brkinov, Istre, Čičarije in Kvarnerja.
- **Operativni cilj 4:** Bolj usmerjeno trženje arheoloških in botaničnih doživetij in programov.
- **Operativni cilj 5:** Dvig prepoznavnosti čezmejne destinacije – Dežela prazgodovinskih gradišč-kaštelirjev.
- **Operativni cilj 6:** Boljša informiranost lokalnega prebivalstva in turistov o multimedijskih tehnologijah in orodjih, ki so nastala v okviru projekta.
- **Operativni cilj 7:** Dvig privlačnosti destinacije z novimi turističnimi proizvodi, ki bi nadgradile že obstoječa doživetja in programe.
- **Operativni cilj 9:** Udejanjanje trajnostnega pristopa pri razvoju destinacije.

IDENTIFIKACIJA TURISTIČNIH PONUDNIKOV

Za doseganje cilja strategije so bili v okviru projekta identificirane glavne turistične organizacije, ki vodijo turizem na Krasu, Brkinih, slovenskem delu Istre, Čičariji in hrvaškem delu Istre. Poleg njih so bili mapirani še drugi ponudniki, ki bi lahko vodili doživetja. V nadaljevanju predstavljamo najpomembnejša spoznanja:

KRAS

ORA - OBMOČNA RAZVOJNA AGENCIJA KRASA IN BRKINOV

V okviru Območne Razvojne agencije Krasa in Brkinov je leta 2020 zaživela skupna turistična organizacija štirih kraških občin. Občine Sežana, Komen, Divača in Hrpelje-Kozino postopoma nanjo prenašajo svoje turistične javne službe. V okviru skupnega zavoda tudi delujejo številne Turistični informacijski centri (Štanjel, Dutovlje, Sežana ...), načrtuje se tudi odprtje Agencije, ki bi lahko tržila turistična doživetja. Zavod tudi upravlja portal Visit Kras, kjer je na ličen in sodoben način predstavljena turistična ponudba območja <https://www.visitkras.info/>

Na portalu se ponujajo tudi številna, raznovrstna doživetja, ki se delijo na naslednje sklope: **Grem na zrak, Kraške storje, Kraška marena, Poslovna doživetja, Večdnevna doživetja** <https://www.visitkras.info/kaj-poceti/dozivetja>,

Predlagana doživetja v projektu Kaštelir bi lahko vsebinsko nadgradila že oblikovana doživetja. Predlagani festivali v projektu Kaštelir bi lahko predstavljali priložnost, da bi se ponudniki med seboj bolje spoznali in povezali in skupaj oblikovali tematske dneve: **Botanični dan na Krasu, gurmanski dan na Krasu, Prazgodovinski dan na Krasu** ipd.

LOKALNA DRUŠTVA

Vsebinski program turističnih doživetij lahko izpeljejo tudi člani lokalnih društev in individualni ponudniki.

1. DRUŠTVO ZA RAZVOJ KMETIJSTVA IN TURIZMA PLANTA

Društvo za razvoj kmetijstva in turizma Planta, katerega člani so priznani gostinci, lastniki turističnih kmetij in drugi ponudniki domačih kulinarčnih izdelkov in storitev s Krasa, se od svoje ustanovitve leta 2007 ukvarja z razvojem turizma na podeželju. Njihova ponudba temelji na predstavitvi kulinarčne tradicije kraške pokrajine, vendar so njihove zgodbe vedno prepletene s sodobnimi znanji, kreativnostjo in inovativnostjo. Ob ustanovitvi društva so obudili odmevno turistično prireditev Mesec Krasa oz. Mesec kraške kuhinje, v spomladanskih mesecih pa nas v zadnjih letih ozaveščajo o pomenu zelišč, divjih rastlin in njihovi vlogi v kraški kulinariki. Oblikovali so kulinarčni festival Divji okusi Krasa, kjer tako kot pri Mesecu kraške kuhinje različni kraški gostinci mesec dni v svojih restavracijah ali kmetijah ponujajo jedi, obogatene z divjimi rastlinami. V letu 2019 so svojo ponudbo nadgradili z novo zgodbo, to je kulinarčnim doživetjem Kras/Carso food tour: unikatno popotovanje v doživeto okušanje pristnega Krasa, ki je njihova dosedanja prizadevanja povezala v celoletno doživetje.

Članica društva je tudi Tjaša Cotič Komel, zeliščarka z Buntove kmetije iz Škrbine, kjer doma prideluje zelišča, nabira zelišča v gmajni, pripravlja zeliščne čaje in zeliščna mila. Ima tudi certifikat. Društvo v svoji turistični ponudbi: *Kras/Carso food tour – doživeto okušanje Krasa* že

ponuja doživljajsko delavnico in degustacija: *Kraška zelišča - sprostitve in užitek na cvetočih kraških travnikih in gmajnah*. Turistično doživetje Učilnica v naravi se lahko zaključi s kulinarčno delavnico, ki jo gostom ponujajo člani društva Planta (več gl. <https://www.krascarso-foodtour.com/#zelisca>). Člani društva tudi aktivno sodelujejo s ostalimi kraškimi zeliščarki in društvi s Krasa (Društvo gobarjev s Krasa)

2. MAGDA ROGELJA, ZELIŠČARKA Z ZELIŠČNE KMETIJE ROGELJA IZ VOJŠČICE (GORIŠKI KRAS).

Kmetija se nahaja v majhni kraški vasi Vojščica, nedaleč stran od italijanske meje. Začetki Zeliščne kmetije Rogelja segajo v leto 2010, ko so si z velikim veseljem zadali nalogo ohranjati kraško naravo in kulturno krajino, ki se je tu razvijala tisočletja ter širiti zavesti o zdravem načinu življenja, ki izhaja izključno iz narave. Zavedajo se botaničnih pestrosti kamnitih planjav, suhih travnikov in poraščenih gozdov, ki na kraškem površju skrivajo izjemnost flore. Na kmetiji se tudi strokovno usposobljajo, ponujajo različne vrste masaž, zeliščnih delavnic, sprehod po Krasu, nabiranje zelišč po vrtovih idr. zanimivih aktivnosti. Pripravljeni so tudi izvesti turistično doživetje Učilnica v naravi in tako popestriti ponudbo povezano s Deželi gradišč-kaštelirjev.

3. KARRA

Karra je blagovna znamka, ki jo je razvilo podjetje Ideje, koncepti in zgodbe (Vojca Žgavec Clemenž), ki ustvarja različna turistična doživetja in zgodbe, ki jih je navdahnili prav Kras. Med njimi sta Mmm Beatrice, Kraške zapeljivke in Karra. Kot preberemo na njihovi internetni strani, je »Karra osebna gostiteljica in ustvarjalka izjemnih doživetij. Doma je na skrivnostnem in črnem Krasu, v vasi Tomaj. Ima dobro razvito detektivsko žilico, obožuje sobe pobega/escape rooms in love za zakladom/treasure hunts. Ljubi dobro hrano in avtentična doživetja. /.../ Karra ni del množične turistične ponudbe brezimnim gostom. Ponuja osebno in posebno, na izviren in domiselni način. Je svojevrsten unikat in prva ter edina ponudnica tovrstnih doživetij na Krasu. Želite ustvarjalno in dejavno odkriti skriti Kras?« Karra v Štanjelu ponuja »črno mačko pobega«, kjer obiskovalci v 90-ih minutah lova za zakladom, spoznajo skrite koticke lepe kraške vasi. Na podoben način bi lahko podjetje nadgradilo predlagana doživetja.

4. UPRAVLJAVCI GAJŽARJEVE GALERIJE

Upravljalci Gajžarjeve galerije, Vlasta in Vojko Markočič, že ponujajo doživetje Po Spacalovih stopinjah, tj. grafično delavnico, ki obiskovalca popelje v čudoviti svet Lojzeta Spacala, njegove površine, strukture in simboliko. Obiskovalci se po Štanjelu najprej sprehodijo sami in odkrivajo njegove arhitekturne detajle, nato pa v Grajžarjevi ustvarjalnici izdelajo matrico, odtisnejo lasten barvni linorez in ga odnesejo domov. Še prej se v Grajžarjevi Marendi (degustacijski prostor) pogostijo s kraškim pršutom in teranom.

V bližnji kraški hiši pa izvajajo delavnico Od kamna do Kraške hiše. Kraševci so stoletja uporabljali kamen za gradnjo svojih bivališč, ki so skozi čas spreminjala svojo podobo. V Štanjelu obiskovalci najprej prisluhnejo kamišibaj zgodbi v kraškem narečju, ki jih popelje v čase, ko je trmasti Kraševac izrabil naravne danosti sebi v prid. Ogledajo si etnološko zbirko Kraške hiše, ki o Krasu spregovori skozi predmete, ki so jih v vsakdanjem življenju uporabljali njegovi preprosti prebivalci.

5. DRUŠTVO TURISTIČNIH VODNIKOV KRASA IN BRKINOV

Društvo turističnih vodnikov Krasa in Brkinov vodi predsednik Bogdan Macarol. Društvo povezuje in predstavlja lokalne turistične vodnike na območju turistične destinacije Kras in Brkini. Ta

vključuje občine Divača, Hrpelje - Kozina, Komen, Miren - Kostanjevica in Sežana. Njihovo poslanstvo je poleg omogočanja strokovne rasti svojim članom tudi promocija turističnega vodenja, domače turistične ponudbe in turizma nasploh. Pri tem se društvo povezuje in aktivno sodeluje z organizacijami in ostalimi turističnimi akterji na območju občin, regije, države in širše. Ob usmeritvi v trajnostno prihodnost turistične destinacije se člani partnersko vključujemo tudi v različne razvojne aktivnosti.

SLOVENSKA ISTRA

OBČINA IZOLA – SLOVENSKI DEL ISTRE

Turizem v Občini Izola upravlja TZ IZOLA - Turistično združenje Izola, g.i.z., ki ponuja različna doživetja tako v nekdanjem ribiškem mestu Izola kot na okoliškem podeželju. Svojo ponudbo gradijo na navtičnem turizmu, kulturnih znamenitostih, kulinariki - okusih, športnem turizmu in kulturnih dogodkih ipd. Upravlja portal visitizola: <https://www.visitizola.com/>

Doživetja ponujajo naslednje vsebine: doživite morje (dogodivščine na morju), doživite kulturo (odkrivanje kulturnih zakladov), doživite naravo (v neokrnjeni naravi slovenske Istre).

Predlagani paketi v okviru projekta Kaštelir se lahko tržijo pod naslednjimi ponodbami:

- 1. ponudbo odkrivanje kulturnih zakladov** - pomemben zgodovinski zaklad bo postal obnovljeno gradišče v Kortah;
- 2. v neokrnjeni naravi slovenske Istre**, kjer se že ponuja: Iz Izole s kolesom po slovenski Istri, Aktivno po zelenih poteh izolskega podeželja, po poteh vodnih virov izolskega podeželja, spomladanske divje rastline so lahko tudi okusna jed. Predlagana doživetja v Kortah dopolnjujejo vsebino in ponudba že izoblikovanih doživetij: po poteh vodnih virov izolskega podeželja in spomladanske divje rastline so lahko tudi okusna jed.

LOKALNA DRUŠTVA:

1. TURISTIČNEGA IN KULTURNEGA DRUŠTVA ŠPARŽIN, KORTE.

Namen društva je pospeševanje celostnega turističnega razvoja v Kortah, zavzemanje za ohranitev naravnih in kulturnozgodovinskih spomenikov, skrb za urejenost kraja, prispevati k izvajanju kulturnih programov in projektov v kraju, prispevati k izvajanju projektov na področju zdravja, športa in rekreacije, vzpodbujati interakcijo, sodelovanje in druženje med člani društva in sorodnimi organizacijami, društvi in krajevnimi skupnostmi. Leta 2007 so člani društva začeli z obnovo zapuščenega vodnega vira starega več kot 80 let in porodila se jim je zamisel, da bi te vodne bisere pokazali tudi ostalim. Na izolskem podeželju je veliko vodnih virov, ki so služili kot pitna voda, voda za živali, pranje perila, druženje in preživetje. Organizirali so pohod, ki poteka med vodnimi viri, kali, puči, čez mostove in potoke, po utrjenih gozdnih trasah. Ob vodnih virih pripovedujejo zgodbe, izpovedi in predstavijo šege in navade povezane z vodnimi viri, kulturno dediščino kraja in Kort. Pot vodi tudi mimo lokalnih vinarjev, oljkarjev, turističnih kmetij. Člani društva bi lahko ponudbo na pohodu, ki bi se odvil v času od spomladi do jeseni, dopolnili s turističnim doživetjem Učilnica v naravi, v združenem domu Korte pa pripravili zeliščarsko delavnico.

HRVAŠKI DEL ČIČARIJE

OBČINA LANIŠČE

Turistična organizacija Buzet - Lanišče

Občina Lanišće je svojo turistično organizacijo dobila leta 2020, ko se je pridružila Turistični organizaciji Buzet (Občina Buzet). S tem se je turistična ponudba razširila tudi na Čičarijo, kjer je območje primerno za zunanje športe, rekreacijo in planiranje. Skupaj pripravljajo nove kolesarske in pešpoti. Poleg tega organizacija gradi svojo prepoznavnost na kulinariki, kulturnem turizmu, srednjeveškem gradu Buzet in glagolici. (<https://www.tz-buzet.hr/hr/>).

Pripravljena turistična doživetja in programi lahko nadgradijo kulinarično ponudbo in športne aktivnosti, zlasti kolesarjenje ali pohodništvo po botaničnih poteh z novimi doživetji, ki bodo turistično ponudbo dvignile v kakovostnejša in edinstvena doživetja. Botanična delavnica se lahko dodatno organizira ob dnevih špargljev, ki jih ponujajo restavracije in gostilne.

HRVAŠKI DEL ISTRE

OBČINA MOŠČENIŠKA DRAGA

V Občini Mošćeniška Draga turizem upravlja Turistično združenje Občine Mošćeniška Draga, tj. organizacija, ki deluje po načelu upravljanja destinacij z namenom promoviranja in razvoja turizma v Republiki Hrvaški in gospodarskih interesov pravnih in fizičnih oseb, ki zagotavljajo turistično ponudbo in storitve v turizmu ali opravljajo drugo dejavnost neposredno povezane s turizmom. Vodijo spletno stran https://www.tz-moscenicka.hr/hr/o_nama/100/78, kjer promovirajo naravne in kulturne lepote riviere, prenočišča, gastronomijo, aktivnosti v naravi in drugo ponudbo. Predlagana turistična doživetja se lahko vključi v promocijo aktivnosti v naravi, saj lepo dopolnjujejo ponudbo v Mitskem parku, ki se nahaja v kraju Trebišće.

UKREPI ZA DOSEGANJE ZASTAVLJENIH OPERATIVNIH CILJEV:

1. VSEŽIVLJENJSKA IN CILJNA IZOBRAŽEVANJA

Krovne turistične organizacije bodo morale poskrbeti za kakovostno izvajanje pripravljenih programov in doživetij ter za ponudnike izvesti različna izobraževanja. Posebno pozornost bo treba nameniti turističnim vodnikom (ki so v okviru projekta Kaštelir opravili izobraževanja), ponudnikom, gostincem in drugi zainteresirani javnosti (šole, krajevne skupnosti, društva, študijski krožki, Univerzi za tretje življenjsko obdobje, posameznikom – amaterskim zgodovinarjem, zbirateljem). Ker so spoznanja s področja arheologije premalo poznana med širšo skupnostjo, bo treba za lokalno prebivalstvo organizirati več različnih predavanj, participativnih razstav, okroglih miz. To se zlasti priporoča za krajevne skupnosti, kjer se nahajajo gradišča. V izobraževanja je treba vključiti šole, saj šolski kurikulum predvidevajo spoznavanje dediščine iz domačega kraja. Med pomembne dediščinske prakse je treba vključiti arheološko dediščino, ki je med prebivalstvom premalo vrednotena in poznana.

2. MREŽENJE ZNANJ, SPODBUJANJE MEDSEKTORSKEGA – PARTNERSKEGA SODELOVANJA

Največji izziv pri kakovostnem izvajanju turističnih doživetij je povezovanje med turističnimi ponudniki in več-sektorsko mreženje znanj, kjer se predvsem zahteva sodelovanje med stroko, lokalno politiko, gospodarstvom in civilno družbo. Lokalnim prebivalcem je treba dati možnost, da se vključijo v turistično ponudbo in s svojim znanjem in izkušnjami dopolnijo izkustvena doživetja. Merila edinstvenosti, pristnosti, avtentičnosti bodo zagotovili domačini, ki so velikokrat izločeni iz oblikovanja turističnih vsebin. Aktivnosti povezane z raziskovanjem dediščine lahko predstavljajo

možnost za neformalne oblike sodelovanja, ki se lahko na daljši rok spreobrnejo v javno-zasebna partnerstva. Čeprav lokalno prebivalstvo v okviru dediščinskih praks deluje na prostovoljni ravni (v okviru društev), so lahko tudi njihove aktivnosti profesionalne in pomembne za razvoj dediščinskega/kulturnega turizma. Treba je poiskati možnosti, kjer lahko lokalno prebivalstvo pokaže svoj potencial (organizacija delavnic, tržnic, zaključnih dogodkov, vaških prireditev ipd.)

3. OBOGATITEV DOSEDANJE TURISTIČNE PONUDBE Z NOVIMI TURISTIČNIMI DOŽIVETJI S PODROČJA PRAZGODOVINE

V okviru projekta so bila oživiljena štiri gradišča, oblikovane kolesarske in pohodne botanične poti, pripravljene vsebine za festivale, izkustvene delavnice, oblikovani novi spominki ipd. Spoznanja iz arheologije so bila prilagojena za razvoj kulturnega in dediščinskega turizma, ki predstavlja eno izmed oblik vseživljenjskega izobraževanja. Nastale turistične produkte bo treba vključiti v dosedanje ponudbe, jih prilagoditi povpraševanju in možnosti izvedbe. Pripravljene so bile vsebine, ki za implementacijo ne zahtevajo veliko dodatnih priprav in raziskav. Vsebine so bile predhodno analizirane s različnimi ponudniki in prilagojene njihovim potrebam in idejam izvedbe.

4. DVIG PREPOZNAVNOSTI ČEZMEJNE DESTINACIJE – DEŽELA PRAZGODOVINSKIH GRADIŠČ-KAŠTELIRJEV. PROMOCIJA NA GLOBALNEM TRGU

Oblikovana čezmejna turistična destinacija Dežela prazgodovinskih gradišč-kaštelirjev ima veliko skupnih točk, ki omogočajo utrjevanje njene identitete in mednarodne prepoznavnosti. Skupne značilnosti se lahko brez večjih vlaganj poveže v skupne teme festivalov, ki bi lahko dodatno obogatili ponudbo v čezmejni destinaciji in mikro-lokacijah. V okviru projekta so nastali tudi skupni čezmejni promocijski filmi, ki jih je vredno predstavljati na turističnih sejmih in drugih promocijah. Komunikacijska strategija predvideva še boljše promocijo Dežele gradišč v lokalnih in nacionalnih medijih, socialnih omrežjih. Treba je paziti na distribucijo nastalih promocijskih materialov, kjer so dosegljive aktualne informacije o vsebinah, linki na tehnološka orodja in drugo ponudbo.

5. DVIG UPORABE MULTIMEDIJSKIH TEHNOLOGIJ IN ORODIJ

Skrite zgodbe o gradiščih in življenju takratnih prebivalcev se lahko promovirajo v okviru mobilne aplikacije Kaštelir map (<https://map.kastelir.eu/sl/kastelir-map#tab1>), v katero smo poleg arheoloških poti vključili še drugo kulturno in naravno dediščino ob poti, osem botaničnih poti ter turistične ponudnike. Nastal je tudi Digitalni turistični vodnik, ki poleg osnovnih podatkov o gradiščih in takratnem življenju, še ponuja možnost vključitve v skupni konzorcij in različno turistično in festivalsko ponudbo. Turistična pot po oživiljenih gradiščih promoviramo s pomočjo aplikacije obogatene resničnosti, ki omogoča poglobljeno razumevanje razvoja posameznih turističnih točk skozi zgodovino. Nastala spletna orodja bo potrebno nadgrajevati in promovirati, da bodo prijazna različnim uporabnikom. Potrebna bo promocija s pomočjo lokalnih medijev in spletnih omrežij.

6. NADGRAJEVANJE TURISTIČNIH PRODUKTOV S TRAJNOSTNIMI SMERNICAMI.

Danes bi rekli, da je bilo življenje v gradiščih trajnostno naravnano, saj so takratna ljudstva vzdržno uporabljala naravne materiale (kamen, divje rastline), častile naravne sile in imele do okolja strahospoštljiv odnos. Gradnja monumentalnih kamnitih obzidij je zahtevala povezano skupnost, po

dosedanjih spoznanjih je med ljudstvi veljalo enakost spolov in opolnomočenje ranljivih skupin. Vsa ta spoznanja naslavlja tudi sodobni ukrepi povezani z Agendo 2030 za trajnostni razvoj, zato jih velja še bolje promovirati in predstavljati. S pomočjo mehkih vsebin (gastronomija, uporaba zelišč, lončarstvo, tkalstvo) se lahko pokaže, kako vnovič zaživeti v sožitju z naravo in sočlovekom.

7. ZAGOTAVLJATI STROKOVNI PRISTOP PRI KOMODIFIKACIJE ARHEOLOŠKE DEDIŠČINE ZA TURIZEM

Paziti je treba, da se zgodbe iz gradišč, ki predstavljajo življenje v času bronaste in železne dobe ne banalizira za namene turizma. Zelo pogosto se namreč zlorablja predstave o namišljenih romantičnih prednikih, ki so živeli kot divjaki, brez kulture, čustvovanja in odnosa do širšega sveta. Izogniti se je treba »New Age« interpretacijam, ki v želji iskanja avtentičnosti in edinstvenosti prihaja oblikujejo dobičkonosne festivale, brez poglobljene in strokovne vsebine, ki bi na strokoven način ozaveščala o življenju v prazgodovini. Pri nadgrajevanju turističnih vsebin je treba zagotoviti konsenz z arheologi, ki morajo nujno opraviti recenzijo turistične ponudbe.